

ERDÉLYI MUZEUM

XXI. kötet.

1904.

3. füzet.

Kant Immanuel.

(Halálának századik évfordulója alkalmából.)

„Kék eged határáig Veled haladtam,
Kék eged határán túl elvesztettelek.
A vásári zaj közepett magamra maradtam,
De vígaszúl hagytađ itt: szavaid s könyvedet. —

Velök akarám elűzni pusztá magányom,
De bár zengő szavaid szelleme életet:
Idegen mégis emberi környezetem s látom,
Hogy sivár a világ és hosszú az élet“.¹

Schopenhauer Arthur, az újkornak egyik legkomolyabb philosophusa és minden időknek egyik legmélyebb érzésre képes kedélye, szól e bús szavakban nagy mesterének, Kantnak szelleméhez. Mély megilletődéssel és igaz érzéssel ismételjük mi is Schopenhauernek szavait. A költői lelkű philosophus költői formában tolmácsolja érzelmeit. Mi egy pár komoly sort óhajtunk szentelni Kant emlékének, a nagy philosophus halálának századik évfordulóján.

Kant a Krisztus utáni kornak legnagyobb jelentőségű philosophusa. Ma már kétségen kívül áll, hogy minden philosophiának — ha csak nem akar megelégedni a történelmi méltatás szegényes eredményével — tisztáznia kell helyzetét Kanttal szemben.

A Kant utáni philosophiának gyökérszálai valamennyien a Kanti gondolatépületbe nyúlnak be s a Kant előtti philosophiából csak annyi philosophiai és a jövőre is érvényes igazság marad meg, a mennyi sikeresen kiállja a Kanti kritikát.

Ily óriási, hatalmas szellem jöttét talán megelőzte valami rendkívüli esemény? A néphit rendkívüli emberek születését

¹ Dr. Kupcsay Felicián fordítása.

rendkívüli természeti tüneményekkel szokta összefüggésbe hozni. Ilyen rendkívüli természeti tüneményekkel nem találkozunk Kant születésének idejében. Az emberek nagyon is érhetőnek tartották ebben a korban a mindenséget, nem láttak abban semmi talánszerűt, semmi rendkívülit sem.

A Wolff Keresztély lapos, dogmatikus filosofiája közön-ségessé tette a világot és az életet. Ebbe a közönséges korba, ebbe a szellemi középszerűség idejébe született bele Kant. Az emberiségnek s a német szellem életének egyik „legcsendesebb órájában“. Messze északon, a szellemi góczpontoktól távol — Königsbergben ébredt a világszellem egyik legobjectivebb elmé-jében önmagára.

Kantban a világszellem ébredt önmagára, mint minden teremtő genieben. S Kant genie volt a legjavából. Philosophus-genie volt. A világ és az élet talánszerűnek tűnt fel neki, mint mindazoknak, a kik nem értenek meg mindent, a kik nem tartanak mindent egyszerűnek, magától értődőnek. Philosophus volt akkor, a mikor a hivatásos philosophia már-már megszűnt philosophia lenni.

Eredeti szellem volt. Az eredetiség is egyik ismertetőjele az igazi philosophusnak. Az ily eredeti szellem a körülette levő világot s annak rejtélyeit első kézből kapja és nem másoktól. Az ilyen szellemre a dolgok hatnak és nem a dolgoknak esalóka árnyképei. Oly szellem volt Kant, a ki a platoni barlang kényszerű berendezésével soha sem tudott megbarátkozni, a barlangból felvágódott a napvilágította valóság világára.

A germán szellem a maga mély tekintetével alkalmas volt arra, a történelem bizonyítja, hogy tényleg képes is volt rá, hogy megérlelje az emberi szellem legkésőbbben érő és leg-nemesebb gyümölcsét: a filosofiát.

Eckhart mester és Böhme Jakab arról tesznek tanúbizony-ságot, hogy a német szellem már az ő zavaros gondolataikban is megnyilatkoztatta hatalmas erejét.

Leibniz gondolkozásában pedig visszatükröződnek a nagy mindenséget és a szellem életét alkotó összes monasztk.

De a maga komolyságában, a világszellem gyökeréről met-

szett eredetiségével, Kantban jut kifejezésre a német szellem philosophiai ereje.

A német és görög szellem között közeli rokonság van. Mindkét nemzet philosophus-nemzet. A dolgok hatnak rájuk. De míg a görög szellem legnagyobb képviselőiben is mindig aesthetikai élvezetre törekedett, még az igazság felfogásában és megértésében is, addig a német szellem a maga komolyságával az igazság megismerésében az aesthetikai élvezet elnyomásával inkább az erkölcsi momentumot kereste.

Tagadhatatlan, hogy a két felfogási mód közötti különbség keletkezésére és kialakulására nagy befolyása volt a keresztény erkölcsi eszméknek. A keresztény erkölcsi eszméknek jótékony hatása észrevehető az egész keresztény világ philosophiáján.

Az igazságnak ethikai felfogása komolyabbá tette a philosophiát. Ezt leginkább bizonyítja a párhuzam az ó-kori és az újkori skepsis között. Súlyosság és komolyság tekintetében mily távol áll egymástól Hume és Ainesidemos; Protagoras, Gorgias és az újkornak nagy philosophusai: egy Descartes, egy Berkeley, egy Kant. A skepsis a philosophiának komoly és figyelemre méltatandó elemévé vált. Az ókorban a skepsissel karöltve járt a decadentia, a szárnyaszegettség, — Alexandria. Az újkorban a skepsis emelte — de omnibus dubitandum est — Descartesnek, Humenak és Kantnak rendszereit.

Kant philosophiájában is fontos szerep jut a skepsisnek; külső eseményekben szegény, belső szellemi fejlődésében kimerülő élete kifelé vezető útát keres a skepsisből a skepsis segítségével.

Korának ismerete Kantot sem elégítette ki. Hamar észrevette, hogy a valóságot nem lehet iskolás fogalmakba, öröklött tudományos előítéletekbe bele szorítani. De a nagy romboló nem vetette meg az emberi szellem alkotásait sem. Hisz az emberi szellem is valami őseredeti, a mely állandó s örök összefüggésben van az ősválósággal. Az emberi szellem eddigi terméke sem lehet minden érték nélkül való. Mégis: tartózkodás és alapos kételyek jellemzik Kantnak viszonyát és magatartását az emberi szellem eddigi, *dogmatikus* termékeivel szemben.

Az újkori philosophia bejáratánál Descartes és Bacon nevei-

vel találkozunk. Ezek a nevek két hatalmas őst jelentenek: a rationalismus és az empirismus nagy képviselőit.

Descartes és (főképp) iránya, a tapasztalat mellőzésével s gyakran annak ellenére, egyedül az észből akarja megérteni a mindenséget Nagy szellemi herosok vállalkoznak erre az emberi erőket meghaladó, embernek nem való munkára. Spinoza, Berkeley és Leibniz, az emberi szellemnek ezek a csodálatot és tiszteletet érdemlő képviselői, kimerültek ebben a munkában, de az aeternae veritates nem voltak képesek megoldani a világ-rejtélyt.

A continentális speculatív philosophiának méltó ellenlábasa, az angol empirikus philosophia, egy Hobbes, egy Locke és egy Hume képviselőjében merőben ellentétes úton gondolta az igazságot megközelíthetni. De a tapasztalatnak a tabula rasara írt betűiből nem lehetett kibetűzni a világ-rejtélyt.

Az aeternae veritates és a tabula rasa tanának nagy össze-egyeztetője, a ki nem követi sem a rationalismusnak légi útját, sem pedig az empirismusnak röghöz kötöttségét, hanem a kritikai philosophia concipiálásával, emberi erővel emberileg elérhető czélok felé közeledik; az a heros, a ki járt útakról járatlan útra tért s az emberi szellemet megismertette jogos tulajdonával, a melynek birtokában őt senki sem háborgathatja: Kant Immanuel.

Kant Immanuel 1724-ben született Königsbergben, szegény, istenfélő iparos szülőktől, a kiket Isten sok gyermekkel áldott meg. Neveltetése olyan volt, mint a többi szegény emberek gyermekeié. Miután a königsbergi egyetemet elvégezte, több ideig nevelősködött. Kanttól kezdve közös sorsa ez a nagy német philosophusoknak. Aránylag elég későn lépett az akadémiai pályára és nagyon lassan haladt. Tizenöt évi magántanárskodás után végre mégis tanár lehetett s mint a mathematicának, természettudományoknak és a philosophiának tanára élte le zajtalan életét.

A lehető legegyszerűbb külső keret ez. Nincs benne semmi rendkívüliség. Kant életének nincsenek eseményei, ha csak nem tekintjük ilyen eseménynek a Nagy Frigyes sírba szállta után feltámadt reactionarius szellemnek kellemetlenkedéseit Kant

ellen, az ellen a philosophus ellen, a ki nem azért volt e világon, hogy cselekedjék, hanem azért, hogy gondolkozzék.

A hatalom és a gondolkozás sphaerái nem érintik egymást, végtelen időn keresztül el lehetnek egymás mellett a nélkül, hogy tudomást is vennének egymásról.

Kant szelleme hajlékot keresett s azt meg is találta a transscendentalis philosophia merész gondolatépületében. Ide nem tolakodhatik be a világi hatalom szűkkeblű rendszabályai-val, itten csak a szellem lehet otthonos.

Kant fejlődése közismert. A Leibniz-Woff-féle dogmatikus rendszerben nőtt fel, a nélkül azonban, hogy valaha Wolffianus lett volna. Kora ifjúságától kezdve előszeretettel foglalkozott a matematikával és a physikával s a Newton matematikai természetphilosophiája mély nyomokat hagyott a fiatal természet-tudós gondolkozásában. A physika és astronomia terén tett több igen érdekes és több mint érdekes: nagystylú felfedezése, mély bepillantása a természet műhelyébe, arról tanúskodnak, hogy Kant, mint természettudós is, első rendű helyet foglal el az emberi gondolkozásban.

Legnagyobb szerű conceptiója ezen a téren a nebularis hypothesis, a mely már-már feledésbe ment, a mikor Laplace francia astronomus hasonló eredményekre vezető theoriájával megmentette Kant értékes elméletét az örök feledéstől. Kant ebben a theoriájában fejti ki a csillagrendszernek az anyag ködszerű ősállapotából való kifejlődését. Ennek a theoriának értékes philosophiai gondolata: hogy ugyanazok az erők, a melyek jelenleg fentartják a mindenséget, arra is képesek voltak, hogy hatásuk alatt idáig *fejlődjék* a természet. A fejlődésnek nagy gondolatával találkozunk ebben az elméletben (ma már közönségesen Kant-Laplace-féle theoriának nevezzük) és pedig a reális fejlődéssel az anorganikus világra alkalmazza.

Hegel philosophiája jóval Kant után a fejlődést tette a gondolkozás principiumává, de nem a reális, hanem az ideális fejlődést.

Ugyanaz a gondolat vezérli Kantot a nebularis hypothesis-ben, a mely gondolat Darwinban a descendentia tanát érlelte meg.

Természettudományi műveinél sokkal fontosabbak Kant philosophiai művei. Első nagyobb terjedelmű philosophiai művének, az úgynevezett latin dissertationak¹ megjelenése előtt, írt Kant egy pár kisebb terjedelmű, nagy problémákat fejtegető művet. Wolffianus szellemben ugyan, de nem a Wolff kényelmes és mindenttudó philosophiájának hangján.

A latin dissertatióban a térnek és időnek új theoriáját kapjuk. De a dissertatió „*unerheblich*“ részében megtaláljuk a mindenttudó, a valóság világáról jól értesült metaphysikát is, a mely metaphysika Malebranche mystikus sejtéseire emlékeztet.

Miért menekül a skeptikus Kant ehhez a mistykus metaphysikához? Talán azért, mert a tökéletesség kedvéért a mundus intelligibilisről is be kellett számolnia ebben a művében, a mely művet — rendes tanárrá történt kinevezése alkalmából írt székfoglalója lévén — nem akart megoldhatatlan kérdésekkel befejezni.

A dissertatió megjelenése után 11 évig alig ír valamit Kant. Az 1770—1781-ig terjedő idő alatt jegezesedik ki elméjében a Tiszta Ész Kritikája.

Kantot Hume Dávid kételyei felrázták dogmatikus álmodozásából s a felébredés eredményeképen ajándokozta az emberi gondolkozásnak halhatatlan művét.²

A Tiszta Ész Kritikája alapvető mű, alapvető műve az emberi gondolkodásnak. Mindaz, a mit ezután írt Kant: két másik kritikája és a kritikák alapján megkísérlett metaphysikája, csupán bővebb kifejtése a Tiszta Ész Kritikájában foglalt gondolatoknak.

A kritikai philosophia, a mely Kant ama híres kérdésére, a theoretikus észkritika ama egyetlen nagy kérdésére adja meg a feleletet: mikép lehetségesek synthetikus apriori ítéletek? — döntött az emberi elme megismerő képessége felett.

¹ „De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis“.

² „Nyíltan vallom: David Hume emléke szakította először félbe, sok évvel ezelőt, dogmatikai álmodat s adott egészen más irányt a spekulatív philosophia terén folytatott kutatásaimnak“ (Kant: Prolegomenák, Alexander Bernát fordításában).

A Kant előtti s bizony-bizony a Kant utáni philosophia is magát a világot akarta megérteni; a világot, a valóság világát akarta megconstruálni fogalmakból vagy tényekből.

Kant pedig, mielőtt erre a nagy munkára vállalkoznék, kritika alá veszi az ember megismerőtehetségét. (Innen philosophiájának egyik elnevezése: *kritikai philosophia, criticismus*). S a tapasztalat új fogalmazásával leszállította az emberi elme elharmarkodott buzgólkodását.

Elménk constitutiv tényezője a tapasztalatnak. A tapasztalat nem úgy keletkezik, hogy elménk síktükröz módjára visszatükrözi a külvilág dolgait, hanem elménk részt vesz a tapasztalat létesítésében. Minden, a mi nekünk megjelenik szemléletekben és fogalmakban jelenik meg. Szemléletek fogalmak nélkül vakok és fogalmak szemléletek nélkül üresek. Elménknak vannak apriori szemléletei és apriori fogalmai is. Érzékiségünk apriori tiszta szemléleteibe (tér és idő) és az értelem apriori fogalmaiba (a kategóriákba) van beleépítve a tapasztalati világ. Elménk ezen subjectiv elemei nélkül lehetetlen a tapasztalat. Ezek az apriori szemléleteink és fogalmaink teszik lehetővé magát a tapasztalatot. A tapasztalat tehát jórészt a mi alkotásunk.

Ezen a jogcímen nevezheti az emberi elme a tapasztalatot (a tapasztalati világot) jogos tulajdonának, a melynek birtokában őt senki sem háborgathatja.

Az empirismusnak igaza van: minden ismeretünk a tapasztalatból származik; de a tapasztalat lehetőségének feltételei a mi elménkben vannak s ennyiben igaza van a rationalismusnak is.

De a tapasztalat korlátait át nem hághatjuk. Az emberi elme minden tulajdonsága csak arra szolgál, hogy létesítse a tapasztalatot, a lehető tapasztalat határait soha sem léphetjük át. Az a tudomány, a mely a tapasztalat korlátait áthágta, voltaképen nem is tudomány s a régi metaphysika, a tudományok büszke királynője, minden tételében ellenmondásra, logikai hibára vezet (lásd a paralogismusokat, az antinomiákat és Isten létének logikailag kifogásolható bizonyításait).

Világunk a tapasztalati világ. A tapasztalati világ pedig a tüneményeknek, a jelenségeknek világa, (phaenomena, Welt

der Erscheinungen). A jelenségek világa mögött van (talán van?) a magánvalók világa (noumena, Dinge an sich), az a világ, a mely tőlünk függetlenül létezik, a mely világ nekünk meg nem jelenik s a mely világra nem alkalmazhatók elménk apriori formái.

A tapasztalat világra a tapasztalat törvényei érvényesek (causalitas, tiszta mechanizmus), a magánvalók világra talán más törvények érvényesek. Ott talán helye lehet a szabadságnak is.

A Ding an sich conceptiója biztosítja a fizikai világrend mellett az etikai (intelligibilis) világrend lehetőségét is. És mi valahogy érezzük, intelligibilis karakterünk, egyéniségünk Ding an sich-je, érezteti velünk, hogy mi a fizikai világrend mellett még egy magasabb világrendnek is polgárai vagyunk.

A kategorikus imperativus, ez a nagyszerű, minden tartalomtól ment, üres, formális, feltétlen parancs nem empirikus eredetű, hanem a noumenalis világból szabja meg cselekvésünk szabályait.

Az ész autonóm: a tapasztalatnak ura, apriorisztikus elemeivel törvényt szab a természetnek, létesíti a legfőbb természet-törvényeket s a kategorikus imperativusszal kiemeli az embert a jelenségek világából. S a jelenségek világából, a jelenségeknek csaloéka világából, a hol az erényt a boldogsággal sem analitikus egységben, sem synthetikus kapcsolatban nem találjuk meg, elvezet bennünket a kategorikus imperativus a valóság világába, ahol mindaz, mi az ismeret előtt örök homályba volt burkolva: Isten léte, a lélek halhatatlansága és az akarat szabadsága mint az észnek postulatumai valóságoknak és igazságoknak ismeretnek el. Kant rendszere ily módon megfelelt feladatának: a hamis tudást lerombolta és eljutott az igaz hithez.

* * *

Kant munkálkodása, úgy vélnők, teljes mértékben alkalmas arra, hogy logikai szükségletünket kielégítse. Tényleg, úgy látjuk, hogy a Tiszta Ész Kritikája minden téren theoretikus érdekeket szolgál: ott is, a hol épít s ott is, a hol rombol. De bizony a theoretikus kritikának még építő része is romboló munkát végez.

A világ dolgainak phaenomenonokra és noumenonokra

való felbontása voltaképen arra tanít, hogy a tapasztalati világot megismerhetjük ugyan, „a nagy és zivataros oceánnak ez a kis szigete“ jogos tulajdonunkat képezi ugyan, de ez a világ a valódi valóságnak világáról mit sem mond nekünk. A való világáról, a noumenonoknak világáról, biztosan még azt sem tudhatjuk, hogy léteznek; csak annyit tudhatunk, hogy erről a világról semmi körülmények között sem tudhatunk meg semmit sem mostani megismerő tehetségünkkel. Ime a theoretikus kritika constructiv részének tartalma és közvetlen következménye.

Csak természetes, hogy a destructiv részben még nagyobb rombolást visz véghez Kant. A régi metaphysikának dédelgetett disciplinái: a transscendentalis psychologia, kosmologia és theologia, — valamennyi disciplina csak arra való, hogy a königsbergi Alleszermalmer megmutassa rajtuk hatalmas erejét. A Kanti kritikával szemben ezek a metaphysikai disciplinák nem tarthatják magukat. Pedig mily régi disciplinák ezek! s mily nagy pompával léptek fel valamikor: modo maxima rerum, tot generis natisque potens.

A lélek anyagtalán léte, elpusztíthatatlansága, személyisége és halhatatlansága nem bizonyíthatók. A régi bizonyítások valamennyien álokoskodásoknak, Kant kifejezésével: paralogismusoknak bélyegeztetnek.

A kosmológiában az emberi ész önmagával ellenkezésbe jő: bizonyítja állítását s ugyanolyan erővel képes annak ellenkezőjét is bizonyítani. (Antinomiák). Ily kérdésekre: vajjon véges-e a világ vagy végtelen, volt-e a világnak valamikor kezdete, vagy nem volt soha sem kezdete; vajjon a létező egyszerű részekből áll-e, vagy pedig összetettekéből; vajjon csak oksági kapcsolat létezik a világon, vagy létezik szabadság is; vajjon van-e oka a világnak, vagy nincs oka a világnak — mindkét felelet egyenlő érvénnyel, egyenértékű argumentumokkal bizonyítható.

Hibásak azok a bizonyítások is, a melyek Isten létét akarják bebizonyítani. Kant kimutatja, hogy Isten létének összes bizonyításai hamisak; ezek a bizonyítások nem képesek arra, a mire vállalkoztak. Isten léte észkokokkal nem bizonyítható.

Mindezeknek az álokoskodásoknak (paralogismusoknak),

ellenmondásoknak (antinomiáknak) és helytelen bizonyításoknak oka abban keresendő, hogy magánvaló dolgokra (a Ding an sich világára) akarják elménk formáit alkalmazni.

De Kant még ezzel a nagy romboló munkával sem elég-szik meg: az emberi elme tévedését szükségesnek mondja; olyan az emberi elmének constructiója, hogy szükségkép kell tévednie: transscendens tárgyokról kell gondolkoznia, a nélkül azonban, hogy valaha joggal állíthatna valamit ezekről a dolgokról.¹

Méltán hihetnők, hogy ilyen hatalmas s eddig magában álló romboló munka után a morálnak minden talpköve kimozdítatott helyéből s aligha felépíthető a kritikai philosophia alapján. Kantnak halhatatlan philosophiai munkálkodása mintha örök időkre eltemette volna az etikát, mert hiszen az etikai basisoknak: az akarat szabadságának, a lélek halhatatlanságának és Isten létének bizonyítását lehetetlennek mondja s lehetetlennek bizonyítja be.

Hogy azonban ez az elhamarkodott következtetés mégis helytelen, eléggé bizonyítja Kantnak etikája, a mely ethika új alapokon ugyan, de oly komolysággal s oly mélységgel lépett fel, hogy párját hiába keressük a philosophiának Kant előtti és Kant utáni történetében. Sőt Kantnak saját bevallása szerint is egész theoretikus, kritikai vizsgálódása etikai czélt szolgált: „Nekem tehát le kellett rontanom a *tudást*, hogy a *hit* számára szerezzek helyet s a metaphysika dogmatismusa, t. i. az az előítélet, hogy a tiszta ész kritikája nélkül is boldogúlhatnak vele, igazi forrása az *erkölccsel ellenkező* minden hitetlenségnek, mely mindig nagyon dogmatikus. (Kant: „A tiszta ész kritikája“, Előszó a II. kiadáshoz, Alexander és Bánóczy fordítása.)

Valójában Kant philosophiájának ilyen felfogását szem elől

¹ „Ez oly illusio, mely el nem kerülhető, ép oly kevéssé, a mint el nem kerülhetjük, hogy a középben a tenger magasabbnak ne lássék, mint a parton, mert amazt magasabb fénysugarak alatt látjuk, mint ezt; sőt mi több, hogy még a csillagász sem akadályozhatja meg, hogy a holdat keltében nagyobbak ne lássa, ámbár e látszat őt meg nem csalja“. („A tiszta ész kritikája“: „A transscendentalis logika“; Alexander és Bánóczy fordításában.)

szokták téveszteni. A min nem is lehet csodálkozni, mert akarva, nem akarva Kant az elméleti philosophia terén alkotott igazán nagyot, igazán magában állót, páratlant és korszakalkotót. A kritikai philosophiának sulypontja, a gondola'ok mélységét és merészségét tekintve, minden bizonynyal az elméleti philosophiában, a tiszta ész kritikájában van. De Kant mindenkor a gyakorlati ész kritikáját, a gyakorlati philosophia kérdéseit tekintette fontosabbnak. Úgy mondhatjuk, hogy Kantnál a gyakorlati philosophia az emberi elmének s az emberi természetnek elsőbrendű szükségleteit és vágyait elégíti ki, mint az elméleti philosophia. Az emberben fontosabb az embernek cselekvése, mint a megismerés. Sokkal fontosabb nekem azt tudnom, mikép cselekedjem, mint azt tudnom, hogy milyen a világ.

Az erkölisiségnek az intellektus feletti elsőbbsége egész tisztaságában ötlük élénk. Már külsőleg is kifejezésre juttatja Kant az ethikának elsőbbségét a tudás felett.

Stylusa rendkívül száraz, egész rendszere fogalomhüvelyezésekből van összeillesztve, scholastikus modorban van felépítve. És mégis a hol az ethikáról beszél, főkép, ha a kötelességről és a kategorikus imperativusról szól, mintegy megfedlekzik ethikájának rideg formalismusáról s költői lendülettel magasztalja ezt a esodálatos erkölcsi törvényt.¹

¹ „*Pflicht!* du erhabener grosser Name, der du nichts Beliebtas, was Einschmeichelung bei sich führt, in dir fassest, sondern Unterwerfung verlangst, doch auch nicht drohest, was natürliche Abneigung im Gemüthe erregte und schreckte, um den Willen zu bewegen, sondern bloss ein Gesetz aufstellst, welches von selbst im Gemüthe Eingang findet, und doch sich selbst wider Willen Verehrung (wenn gleich nicht immer Befolgung) erwirbt, vor dem alle Neigungen verstummen, wenn sie gleich in Geheim ihm entgegen wirken, welches ist der deiner würdige Ursprung, und wo findet man die Wurzel deiner edlen Abkunft, welche alle Verwandtschaft mit Neigungen stolz ausschlägt, und von welcher Wurzel abzustammen, die unnachlassliche Bedingung desjenigen Werthts ist, den sich Menschen allein selbst geben können?“ (Kant: „Kritik der praktischen Vernunft“: „Von den Triebfedern der reinen praktischen Vernunft.“) — És Később: „Zwei Dinge erfüllen das Gemüth mit immer neuer und zunehmender Bewunderung und Ehrfurcht, je öfter und anhaltender sich das Nachdenken damit beschäftigt. *Der bestirnte Himmel über mir, und das moralische Gesetz in mir.* Beide darf ich nicht als in Dunkelheiten verhüllt, oder im Überschweng-

Az ethika terén, a gyakorlati philosophiában, látjuk az emberi elmének és az emberi természetnek reactióját. Hiába: a theoretikus kritikának in ultima analysi merőben negativ eredményei nem elégítik ki az emberi elmét; nem képesek kielégíteni az ethikai s metaphysikai vágyódást.

Kant philosophiájában a kategorikus imperativus az az egyetlen biztosnak látszó pont, a mely szükséges és elegendő is arra, hogy mindazt visszaszerezze nekünk, a mit az elméleti philosophiában elvesztettünk. És Kant hiszi is, hogy a kategorikus imperativus képes s joggal visszakövetelhetjük az akarat szabadságát, a lélek halhatatlanságát s Isten létét. Hogy a gyakorlati észnek postulatumaival s a postulatumnak meggyőző ereje mily könnyen megerősíthető, talán felesleges is megemlíteni. De éppen az bizonyítja a kritikai philosophia szerzőjének mély erkölcsi vágyódását, hogy az a Kant, a ki a theoretikus philosophia terén a legsubtilisabb hibákat is felfedi, a ki idegenkedik amott mindennemű lehetséges valószínűségtől s végső elemzésben a dolgok mivoltáról mit sem mondó, soha semmit meg nem tudható tapasztalatra szorítja tudásunkat, az ethika terén merész szárnyalással megragadja az ethikának düledező oszlopait s a lehetséges valószínűséget ethikai szükségnek, a gyakorlati ész postulatumának declarálja.

A milyen mély Kant philosophiájának világmagyarázata, épp olyan ethikai az ember életének értelmezésében. Valóban központi az ember helyzete a természetben. Porszem ugyan az ember a nagy mindenségben, de olyan porszem, a mely önkénytelen törvényhozója a mindenségnek; s ez a körülmény arra enged következtetni, hogy lényének gyökere voltaképen nem a tapasztalati világban van, hanem a minden lehető emberi tapasztalástól távol eső ősvilágban. Az ember nem e világról való lény. Idegen ebben a világban. Végtelen vándorlásának talán csak egyik átútazandó tájéka a természet.

* * *

lichen, ausser meinem Gesichtskreise, suchen und bloss vermuthen; ich sehe sie vor mir und verknüpfe sie unmittelbar mit dem Bewusstsein meiner Existenz". (Kant: „Kritik der praktischen Vernunft“ Beschluss.)

Az utolsó szavak már költői sejtéseket fejeznek ki s Kant-tól elvezetnek bennünket a romanticismushoz, vagy a mint közönségesen nevezik: a német idealismushoz.

Kant philosophiájának hatása alatt keletkeztek a XIX-ik század nagy philosophiai irányai: a romanticismus philosophiája, a positivismus és a pessimismus. Három irány, a melyeknek gyökérszállai valamennyien közvetlenül Kant philosophiájába nyulnak; ezek az irányok több ponton érintkeznek egymással, de azért mégis megmaradnak többé-kevésbé zárt köröknek.

Korunk philosophiája és gondolkozása is e három irány jegyében halad. S azok, a kik az egyik vagy másik irányban túlzókat nem hajlandók követni, visszatérnek Kanthoz s ma már szelvében hallszik a gondolkozásnak, talán a helytelen útra tévedt gondolkozásnak, csatakiáltása: „térjünk vissza Kanthoz!”

Kant rendszere nem alkalmas arra, hogy a nyugtalan gondolkozást kielégítse. Törekvés és küzdés az emberi elmének is a sorsa. A kritikai philosophia felállította korlátokat az emberi gondolkozás le akarja rombolni, hogy, magát keresztültörve a korlátokon, megismerje a világ magvát (a Kant „Ding an sich“-jét) és megértse a valódi valóságot; annak pusztá sejtésével s létének lehetőségével nem barátkozhatik meg a valóság megismerését szomjúhozó emberi szellem s a megnyugvást óhajtó emberi lélek.

Kant philosophiája, a mely philosophia legnagyobb eredményeiben mégis csak lehangoló eredménytelenségekre vezet ismeretlen: az ész korlátainak tudománya, csakis egyetlen egy ponton volt alkalmas arra, hogy rajta némileg optimisztikus és költői világfelfogás épüljön. S az a kor, a mely készen találta Kant gondolatépületét, kedvezett a költői felfogásnak és hamar észrevette benne a rokon vonásokat és érintkezési pontokat.

A kritikai philosophia idejében éri el a német költészet tetőpontját. Goethe és Schiller hatalmas alkotásaiból újra erőt merített az emberi szellem. S az a hatalmas erő, a mely Goethe és Schiller költészetével gazdagította az emberiséget, bizalommal töltötte el az emberi elmét.

De viszont Kant geniejében is hatalmas szellemi erő nyilatkozott meg. A költőgeniek bizalommal töltötték el az emberi

elmét; Kant pedig reá mutat elménk áthághatatlan korlátaira. Ugy gondolnók, hogy a szellemnek ellentétes megnyilatkozásai talán versenyre kelnek egymással. De nem ez történt. Kantnak hatása sokkal jelentéktelenebb volt, mert csakis közvetett lehetett, sem hogy fölvehette volna a harczt a költők hatásával, a mely hatás alatt állottak bölesek és tudatlanok egyaránt.

A Kant rendszerében rejlő hatalmas philosophiai igazságokat, a melyek pedig, mint már említettük, voltaképen ismerettani pessimismusra vezetnek, szárnyaira emeli a költői szellem és megalkotja a német idealismust: a romanticismus philosophiáját.

Három érdekes képviselője van a romantikus philosophia fejlődésének: Fichte, az ethikus; Schelling a természetimádó művészlélek és Hegel, a logikus.

Kant rendszerének az a pontja, a mely némi érintkezést s átmenetet enged a poetikus világfelfogáshoz, az ethikája volt. A theoretikus megismerésre örökké hozzáférhetetlennek nyilvánított transscendens eszmék: Isten, lélek, szabadság itten észkövetelte valóságokká lesznek.

Fichte természettől ethikus volt; mindezekre a valóságokra szüksége volt. Erős jellem volt: szabadság nélkül az erkölcsöt nem tudta elképzelni. Spinoza hatása alatt állott, ott pedig hiába kereste a szabadságot. Kant transscendentalis szabadság-elmélete kibékítette a determinismussal is, mert a tapasztalati determinismus mellett biztosíthatta a transscendentalis szabadság létét is.

Schelling költői tartalommal tölti meg a Kanti kriticismusnak Fichtében ethikai dogmatismussá alakult rendszerét. Kant száraz logikai schematizálása helyére nagyszerű evolutió, a mindenségnek költői felfogása, a természetnek, ennek a hatalmas óriásnak csodás magára eszmélése, a természetnek élete és átszellemülése lép.

Hegel a romanticismusnak legnagyobb philosophusa; nem költői tehetség, de systematikus fő. A költői sejtések nála logikai vértettséggel lépnek elénk. Philosophiája logikai formában tárgyalja az Eszmének Odysseiáját.

A világrejtély megfejtett: a gondolat és lét törvényei

azonosaknak nyilváníttatnak. Hegel logikája megismerteti velünk — saját képletes kifejezésével élve — Istennek változatlan, örök lényegét, Istennek lényegét a világ teremtése előtt. A világ-processust, az Eszmének fejlődését ismerjük s ha végig gondoljuk az Eszme evolúcióját, kicsinyben utánozzuk a világprocessust. Mindent értünk. Értjük a valódi valóságot.

Sajátságos a Kant philosophiájának sorsa. Fichte Kantnak tanítványa; Schelling Fichtének híve; Hegel kortársa és követője Schellingnek. Az átmenetet könnyű szerrel ki lehet mutatni. S a fejlődés végén előáll az a különös jelenség, a mely páratlanul áll a gondolkozás történetében. Hegel ép az ellenkezőjét tanítja annak, a mit Kant tanított. Kant a valóság világról mit sem tud mondani, Hegel utánozni is tudja a világ-processust.

A német idealismusban a költészet diadalmaskodott a philosophián.

* * *

A romanticismussal párhuzamosan fejlődött és akarva nem akarva ugyanabból a forrásból, Kantnak philosophiájából, táplálkozott a positivismus.¹ Kant azon tanítását, hogy ne akarjunk túllépni elménk korlátait, azaz ne akarjunk a minden lehető tapasztalat korlátai felé emelkedni, szószerint követi Comte Ágoston positivismusa. Az úgynevezett *adott*, helyesebben tapasztalati valóságot elfogadja s nem kutatja, mi van mögötte vagy felette. Nincs metaphysikája, a mint hívei mondják: ők sem nem materialisták, sem nem spiritualisták.

Kant rendszere nem positivismus, nem az a philosophia, a mely csak a tapasztalati tüneményekkel foglalkozik, a mely foglalkozás különben bármily gazdag eredményekre is vezet, még sem lesz soha sem philosophia. Kant rendszere első sorban ismerettan, e mellett azonban van metaphysikája is.

Comte rendszerében sem ismerettan, sem metaphysika nin-

¹ A positivismuśnak — a theologiai positivismustól (Schelling későbbi rendszerétől) eltekintve — két fajtát ismerjük: a Németországban elszigetelten álló Herbart rendszerét és Comte Ágoston rendszerét.

Herbart rendszere voltaképen csak átmenet a positivismushoz, ő még metaphysikus, a valóság világának megconstruálására vállalkozik.

esen. Voltaképen ez a philosophia már nem is philosophia. Csupán az egyes, jobbára természeti tudományoknak többé-kevésbé összefüggő rendszere ez a tan, a mely systema az egyes speciális tudományok általánosságaiból alkotja meg a maga speciálitásait. Az egyes disciplinák főbb eredményei lazán összefüggő sommázatának rendszere a positiv philosophia. Természeti törvényeknek leszűrése a positivismus feladata; a végső kérdésekkel pedig egyáltalán nem foglalkozik. Ez azt jelenti, hogy a philosophia helyét elfoglalta a természettudomány.

A positivismusban a természettudomány diadalmaskodott a philosophián.

* * *

A Kanti philosophia fejlődésében két ízben vezetett a philosophia kudarczára: a romanticismusban és a positivismusban.

Van ennek a philosophiának egy harmadik terméke is, a mely talán a legtöbb rokonvonást mutat Kant rendszerének jól megértett alap gondolataival; ez a tan igaz élet- és világismeret alapján az élet és a világ negálására, vágyaink kiirtására, a nemléthez vezet; a kritikai philosophiának ez a hajtása Európában a pessimismus neve alatt ismeretes.

Nem ismételhetjük eléggé, hogy Kant rendszerének tárgyalásánál és megítélésénél soha sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Kant mindig nagyobb fontosságot tulajdonított a praktikus philosophiának, mint az elméletinek. A gyakorlati philosophia pedig lényegében érték-elmélet. S az összes értékeknek lemérése, az értékek totalsommájának kérdése, dönt a pessimismus vagy optimismus sorsa felett.

Tagadni nem lehet, hogy Kant rendszerében benne van a pessimismusnak csirája. A fiatal Kant — a Leibniz-Wolff-féle felfogáshoz híven — írt ugyan egy értekezést az optimismusról,¹ de ezt az értekezést az öregedő Kant, a kritikai philosophia szerzője, szívesen letagadta volna.

Ismeretünk csakis a tapasztalat esalóka világáról lehet. Egyetlen támaszunk ebben az életben a kategorikus impera-

¹ „Versuch einiger Betrachtungen über den Optimismus“ (1759-ik évből.)

tívus és a minden empirikus, érzéki, eudaimonistikus motivumoktól ment engedelmségünk a kategorikus imperativusnak.

Erkölesi rigorismus lép az élet gyönyörei helyére. Kant rendkívüli módon idegenkedik az édeskés, végelemzésben mégis csak egoisztikus theologiai és philosophiai moráltól. Nem a túlvilági büntetéstől való félelemből s nem is a túlvilági élvezetek és jutalmak biztosítása okából kell erkölcsösen cselekednünk. A törvény iránti tiszteletből kell cselekednünk. Erkölcsös cselekvésünknek semmi más rugója sem lehet.

A Kant követelte erkölcsös cselekvéshez herosok kellenek. Szomorú, rigorosus herosok. Mintha csak Schopenhauert hallanók: „A boldog élet lehetetlen; a legtöbb, a mit az ember elérhet a *heroikus élet*, ilyen életet él az az ember, a ki oly ügynek szentelvén magát, a melyből valami közjó származik, szembeszállván számtalan nehézséggel, végtére győztes marad, de vagy csak rossz jutalmat, vagy egyáltalában semmilyen sem kap. Azután végezetre az ember megkövül, mint Gozzi Re corvo-jának fejedelme, de nemes tartással és nagysággal telt gesztussal. Emléke eleven marad; mint hőst ünnepelik; akarata holt, de élete tart, a míg megpróbáltatásokon, szenvedéseken, sikertelenségen, a világ hálátlanságán keresztül menve, kialszik a nirvánában“ (Schopenhauer: „Parerga und Paralipomena:“ „Nachträge zur Lehre von der Bejahung und Verneinung des Willens zum Leben.“)

Ilyen nemes *gestust* és magatartást kívánt Kant is a maga hőstől. Kant rigorista s mert a túlvilági élet s a földöntúli jutalmazás hitéből fakadó rugókat s az ezektől megindított cselekvést nem tarja erkölcsösnek, csak egy lépés választja el őt az életnek pessimisticus értékelésétől.

Kant etikája is közel jár a pessimistikus felfogáshoz, theoretikus philosophiájától pedig a legelső lépés már a meghatározottabb pessimismushoz vezet. Schopenhauer megtette ezt a lépést.

A világ lényege, a Kantnál még titokteljes Ding an sich, az *akarat*, az öntudatnélküli vak akarat. Az akarat akarja a létet, ezt a czéltalan létet. Az akarat, érdekei könnyebb elérhetőse czéljából, szövétneket gyűjt magának. Ez az intellektus.

Intelligentiánk (a művészet és a philosophia segítségével), felismerheti a világ lényegét, a vak akaratot, megértheti intelligentiánk azt is, hogy az akarat akarása ezáltal, s minden élők bolyongása az életben hiábavaló és szenvedést fakasztó; — a szentek (asketák) pedig arról tesznek bizonyosságot, hogy az ember megválthatja magát, az akarat akarását megváltoztathatja; eddig a létet akarta az akarat, a szentekben elfordul a léttől, legyőzi a világot, negálja a létet s kívánja a nemlétet: a nirvánát.

Schopenhauer philosophiájában a világ dolgai és az élet összes értékei töredékeknek találtattak. Mi marad meg ezután a végpusztulás után?

A halál diadalmaskodott az életen.

Schopenhauer pessimismusa Hartmannban irányt változtatott; a Hartmann pessimismusa az életen és a (culturalis) fejlődésen keresztül — a pessimismus szempontjából: felesleges kerülő úton — vezet a nemléthez. Nietzsche pedig erőszakos módon: a hatalom akarásával („Wille zur Macht“), sic volo, sic jubeo módjára akarja leteperni a pessimismust. De az a körülmény, hogy hatalommal kell a pessimismust legyőzni, a pessimismus igaza mellett szól.

Mindazok, a kiknek az élet és a halál nem léha játék, hanem valami „rettenetes valóság“ és a csalódott emberek — s ugyan ki ne csalódott volna? — minden időben a pessimismus felé hajoltak. De a pessimismusnak legelső s eddig legfényesebb philosophiai rendszerét a Kant iskolájából kikerült Schopenhauer írta meg.

Igy hát az európai philosophiai pessimismusban is Kant philosophiájának egyik értékes termékét kell látnunk.

Ihletett költők (Leopardi, Byron) és a zene félistene (Wagner) váriálják a világ szenvedéseinek végtelen themáját s az elméleti gondolkozás már-már a kedély s a hangulat mindenható uralma alá jut. Minő helye volna itt még a philosophiának? A philosophia, ezek után, talán csakis a semmis értékek tana lehet.

De azért a pessimismus mégis igen fontos és ezután mindig figyelembe veendő alkatelemét képezi a világ értékelésének.

Lehet, hogy egyoldalú, de azért emberileg nézve és becsülve meg a világ értékét, mégis csak a pessimismusnál van az igazság.

* * *

Romanticismus, Positivismus és Pessimismus, ezek a Kant philosophiája szülte nagy irányok. A romanticismus a költészethez, a positivismus a természettudományokhoz vezetett. A pessimismus pedig megismertette velünk az élet és a lét értéklésének nagy philosophiai problémáját. S ezért a pessimismust a következő idők gondolkozásában is állandó és értékes elemnek tartjuk.

A milyen helyet foglal el Kant ezekkel az irányokkal szemben, olyan hely illeti meg őt minden lehetséges és ezután keletkezhető philosophiával szemben.

Kant rendszere örök tilalomfája az emberi elme költői szárnyalásának. De viszont: ha el is ismeri a természettudományoknak souverainitását a tapasztalati világra, szünet nélkül eszünkbe juttatja, hogy tapasztalati világunk csak a jelenségeknek világa. Tudományos, ha úgy tetszik: természettudományi ismeretünk ugyan lehet a természetről,¹ de a természet mögött még okvetlenül keresnünk kell valamit, a mi nem jelenség, a mit tudományosan soha sem ismerhetünk meg. Így jutunk el a Feltétlennek (Absolutumnak) sejtéséhez.

Kant rendszere örök rendszer. A mult philosophiájának és minden következő idők philosophiájának próbaköve. A kritikai philosophia az emberi elme megismerő erejének bírálatára vállalkozott. Vajjon megoldotta-e Kant teljesen ezt a kérdést vagy sem, erről lehet vitatkozni; annyi azonban bizonyos, hogy e kritikai munkát ezután minden komoly philosophiának tekintetbe kell vennie, vagy pedig magának kell a kritikát elvégeznie. Valóban nem az elbizakodottság szól Kantból, a mikor azt mondja: „annak azonban, a kinek az a szándéka, hogy ítélkezzék a

¹ Ez a kifejezés *természet* Kantnak és a modern természettudománynak értelmezésében veendő: „der Inbegriff aller Dinge, sofern sie *Gegenstände unserer Sinne*, mithin auch *der Erfahrung* sein können“ (Kant: *Metaphysiche Anfangsgründe der Naturwissenschaft*, Vorrede.)

metaphysika felett, vagy a ki azt meg akarná írni, meg kell felelnie az itt feladott követelményeknek, vagy olyan értelemben, hogy megoldásomat elfogadja, vagy pedig azt alaposan megczáfolja s helyére mást tesz, — de megoldásomat egyszerűen vissza nem utasíthatja“. (Kant: „Prolegomenák:“ „Előszó.“)

Kantnak nemcsak históriai jelentősége van — és soha sem lesz csak históriai jelentősége. Kant magát a kritikai problémát jelenti. S a problémáknak az a természetük, hogy, ha egyszer megláttuk azokat, soha sem téveszthetjük többé szem elől. A divatos irányok áramlatai ideig-meddig elnyomhatják Kant philosophiáját, de a gondolkozás mégis mindenkor vissza fog térni Kanthoz, hogy a természettől elméneknek feladott problémák megfejtésére tőle kölcsönözzük az erőt és az ihletet.*

DR. BÁRÁNY GERŐ.

* Talán nem szükséges megjegyezni, hogy mi azt a Kantot, ki a tiszta ész kritikájában az igaz tudomány alapjait kereste, de le is rakta; ki a gyakorlati ész kritikájában az erkölcsi világrend végső győzedelmét nagy szabású theodiceaban igaz optimismussal hirdette — sem igaz értelemben rombolónak, sem pedig pessimistának nem tartjuk. — (Szerkesztő.)

Reformeszmeék hazai tanügyünk terén 1846-ban.

(Második közlemény.)

V. A mily meddő az iskolázás didaktikai szempontból, oly szomorú annak hatása *nevelési, erkölcsi* szempontból.

A magyarországi protestáns oktatók gyűlésének első tárgyát az ifjúság erkölcsi fogyatékosága és e baj orvoslásának módja képezi.¹ Lugossy, a tudós paedagogus már a bajnak *okát* keresi s ezt is lényegileg az *átmeneti kornak tekintélyt nem ismerő* s így *az ifjúságot nem neki valóba is beavató, ifjúsággal túlságos lágyan bánó jellemében* találja. — A kor „pezsgő és forrongó, kívánataiban önmagát czáfoló, jellemében állhatatlan, újdonságiban kimeríthetetlen“ . . . „A szerkezetek régibb alapjai megrendítettek, az újak ingadozók; míg a fennálló iránti tisztelet és kiméletesség naponként hanyatlásra sülyed: mérsékelt javítók és dühös reformerek elszántan küzdenek egymással az elvért, mely jelenben a század vezérezikke, idővel a historia márványlapjára annak díszkoszorúja, vagy gyalázatbélyege legyen“ . . . „A tanrendszer elvetette mázsás saruit, el rejtélyes jeligékkel barkált nyegle süvegét, el mystikus sötét palástját: de könnyű öltözete alatt hiába keresnéd a régi szorgalmat, kitartást és rendíthetlen akaratot, nyomósságot és önáldozásokat.“ „A fegyrendszer humanusabb lett, a megtorlás helyébe a javítás rendszere lépett; de „*kivész* nemcsak a *jogérzet*, hanem az ennél is sokkal fontosabb *kötelességérzet*“ .²

„Szablyával cseréltétek ki a gyermek fakardját, s kerekesszó helyett dühös ménre ültetétek; a *kora tudásnak* almájával üztétek ki őt ártatlansága boldog édenéből: meglássátok, hogy szellemi sorvadás és erkölcsi halál követendik a kora beavattatást,

¹ Prot. egyh. és isk. lap 1846. évf. 780 l.

² Prot. egyh. és isk. lap 1846. 943 l.

s az anyatermészet nemezise rettenetesen boszulandja a titkok saisi szent fátylának idő előtti fellebbentését".¹

A tanárok e bajjal szemben majd a rigorismus, majd az engedékenységgé álláspontjára helyezkednek; majd brahmanokként, majd páriákként viselkednek; majd a képzelt szentség magasságára, majd a fizetett bérencz alantóságára helyezkedve, az ifjúság szívéhez nem férnek s így erkölcsi hatással sem bírnak; maguk pedig félszeg állásban, igaz szeretetben és igaz tiszteltben nem részesülnek.²

Szomorú, nagyon szomorú tehát az iskolaügynek állapota és pedig épp úgy az oktatás, mint a nevelés terén s valóban végzetes ezen állapotok hatása épp úgy az ifjúságra, mint a tanárságra nézve.

B.

A kornak tudós és lelkes paedagogusai azonban nemcsak a bajt és annak okát látják, hanem látják az iskola eszményét is és látják ezen eszmény felé vezető utat is. Midőn ők a jelen szomorú képének leleplezésével megsebzik az olvasó szívét, ugyanakkor a megközelíthető jövő eszményének feltüntetésével megvigasztalják s lelkes és kitartó munkára erősítik a hazafi lelkületét.

I. A tanügy iránt tapasztalható közönyt nem csak fájlalják, hanem az *érdeklődés felkeltésére* szolgáló eszközökről is tanácskoznak s gondolkoznak a kor tanügyi férfiai.

Az *érdeklődés* keltése czéljából is folynak az ág. h. evang. tanárok kezdeményezésével a Dunaiak és Tiszaiak vándorgyűlései, a melyek éppen 1846-ban protestans oktatók gyűlésévé tágulva, mint ilyen Pesten gyűjté egybe a két testvér-ország két testvér-felekezete tanárainak képviselőit. Ezen első tanári közös gyűlés méltányolva a sajtó nagyhatalmát, a tanügy iránti *érdeklődés* terjesztése és mélyítése czéljából elhatározza egy *nevelési folyóiratnak* kiadását s addig is a Teichengraeber által kiadott „Pestalozzi emléklapok“ ily irányban való folytatását; elhatározza, hogy az egyes iskolák adjanak ki, úgy mint a pesti és a szarvasi, évente *iskolai értesítőket* (hírlöket v. hírleményeket) s

¹ Lugossy idézi kora nagy tapasztalatú bölcseinek e jellemző szavait u. o. — ² U. o. 947 és 948.

addig is, míg ez lehetővé válik, Teichengraeber szerkesztszen az egyes intézetek részéről hozzá beküldött adatok alapján egy közös értesítőt, valamint az iskolák és tanárok egy *névkönyvét*.¹

A tanügy elhanyagoltságának, sőt lenézetésének egyik oka a hiányzó, vagy elavult *tankönyvek* levén: ugyancsak e pesti tanári gyűlés egy választmányt bizott meg az eddig megjelent kézi és tankönyvek összeírásával és tervkészítésével, hogy a tankönyvek kiadásának ügyét mikép karolja fel a tanári kar s mikép művelje és műveltesse azt a jövőben. A tervjavaslat a jövő évi soproni gyűlésre elkészítendő.²

A tanügy iránti érdeklődés és a tanférfiak iránti tisztelet felkeltése azonban csak solidaris fellépés és munkásság útján érhető el. Ezért örültek apáink annyira a tanférfiak gyülekezései fölött. A pesti gyűlésben egyesek az unió megtestesülését látták;³ mindnyájan azon korszak beköszöntését, a mely a tanügyet önállósítja. Már a tanítók is itt látják annak idejét, hogy a „közoktatók kivergődjenek jogtalan állásukból azon díszesebb helyzetbe, a melyet a kor, az okosság, a szentírás, a kánonok nekik kijelölnek“ s felszabaduljanak a papi gyámkodás és parancs alól.⁴ Vandrák is azt kívánja, hogy az evang. iskola-tanítók értekezleteket és önművelő társulatokat alakítsanak.⁵ A tanárok Zay indítására már a 40-es évek elejétől kezdve — a mint már is említettem — gyűléseztek s bizonyára nemcsak az elfoglaltság és másrészt szórakozásnak kerülése, hanem az önállóság érdeke is arra indította őket, hogy nem az egyházi gyűlések alkalmával, hanem külön időben tartsák meg ülései-

¹ L. „Pesti Hírlap“-nak 1846. szept. 1-én kelt cikkét, a melyet maga Tavassy írt és „Prot. egyh. és isk. lap.“ 1846. aug. 16-iki cikket.

² L. Pesti Hírl. szept. 1. Az egyes könyvkereskedők (Eggenberger, Emich, Heckenast, Kilian) a náluk megjelent tankönyvek egy-egy példányával kedveskedtek a gyűlés tagjainak. Mégis felmerült már akkor azon életre való gondolat, hogy a tanárok magok adnák ki tankönyveiket. Ez esetben az ABC és remek írók kiadásával kellene a sorozatot megkezdeni, mint a leginkább jövedelmező könyvekkel.

³ Pesti H. 1846. augusztus 13. sz.

⁴ Prot. egyh. és isk. lap. 1846. 789 l. Raicher követelése.

⁵ U. o. 200 l.

ket. Nemesak a tudomány, hanem még egy más érdek is a felekezeti álláspont fölé emelte őket. „Ők ma már nemesak az egyháznak, hanem a hazának is oktatják és nevelik az ifjakat”.¹ Az ő zászlójuk alatt egyesülhetnek a máskülönben széthúzóok. Mert ha van, „mi e hazában a sokfélekép szétdarabolt érdekeket egyesítheti: úgy bizonyosan a tudomány és a művelődés az, mi az előítéleteket lesimítja, a pártfelekezeteket vagy tisztába hozza egymás irányában, vagy megszünteti és mindenesetre egy magasabb szempontra állít, honnan az ember nyugodt kebellet tekint a kicsinylelkűek pártvadását”.² E magasabb szempont azonban távol áll minden kosmopolitismustól. „Művelni kell — a mint az Eperjesen egybegyűlt tiszai tanárok mondják — minél nagyobb szorgalommal a latin és nemkülönben a görög nyelvet; a német nyelvre is minél nagyobb figyelmet és szorgalmat kell fordítani, ha csak a magyar nyelv s nemzetiségnek biztosítva van az első hely tanodáinkban”.³ A nemzeti alapon nyugvó műveltség és tudomány egyesítő erejét érzik a Pesten gyűlésezők. Tavassy meg van győződve arról, hogy az iskolák körüli intézkedések annál áldásosabb hatást ígérnek, minél terjedelmesebb alapra fektetnek.⁴ Az ő gyűlésükben és munkásságukban a referens „oly magot lát, a melynek fája ápoló és résztvevő kezek alatt felserdül, idővel korszerű és régen nélkülözött gyümölcsöket nyújtand a hazának”.⁵

II. A cultura és nyelv egységén alapuló *nemzeti consolidatió*nak uralkodó elve az igaz tudomány érdekében a létező ellentéteket az *oktatás terén* is természetesen meg akarja szüntetni. Ez azon mélyebb alap, a melyen a humanismus és realismus ellentéte megszüntetésének kívánalma gyökerezik. Van ellentét a két szellemirányzat között. A humanistikus irány — a mint azt a Pesti Hírlap tudós írója kifejti — az általános emberre, a realistikus ellenben az egyes nemzet állampolgárára tekint;

¹ U. o. a késmárki indítványban 337 l.

² U. o. 780 l.

³ U. o. 780 l.

⁴ Pesti Hírlap 1846. szept. 1. sz. Ezen alapúl az egyszerűsítés és egyformásítás kívánalma is.

⁵ Prot. egyh. és isk. 1. aug. 16-ki sz.

míg amaz „az ifjúságot elméleti és gyakorlati oktatás által az *emberi természet méltóságához illő valódi emberi jellemmel* kívánja ellátni“ : addig emez egyéneket akar nevelni a polgári élet számára; míg amaz a szellemi erők és tehetségek *általános és harmonikus* képzése útján *önálló* tudományt kíván alapítani és terjeszteni: addig emez az egyéni tehetséget fejleszti és pedig egy bizonyos életpályára“. ¹ Amott a tudomány a maga összetételében lép elibénk, itt relativ értékében, hasznos voltában. A tévedés azonban az ellentétnek kihegyezésében áll.

E szellemirányok mindegyike ugyanis értékes s nincs feljogosítva a humanistikus irány pedans göggel, egyedül üdvözítő hittel lenézni a józan embereket; s viszont a realistikus irány annak kijelentésére, hogy az eddigi classicus műveltséggel elsatnyul az ember. Az ember test és lélekből áll; mindegyik meg kívánja a maga táplálékát; a humanismus inkább a lélekről, a realismus inkább a testről gondoskodik.

Jogosult a szellem e két irányzata; mindkettőnek művelését méltán várhatjuk az iskolától. Távol áll azonban a böles író attól, hogy mindkettőnek egyenlő értéket tulajdonítana. „*Nemesb részünk nem a test, hanem a szellem, a gondolatnak s szabad szónak forrása, a melyből ismét akarat és tett származik*“.

„Iparral és mechanikai ügyességgel az állatok is bírnak; nézzük meg a pókháló finom szálait, a darázsok és hódak palotáit, a méh művészi ezelláit. De Cicerová s Channinggé, Huszszá és Lutherré, Washingtonná s Franklinná, Schillerré és Shakespearré csak ember lehet“. ² Fontosabb a humanistikus irány a realistikusnál. Fontosabb azért, mivel az „*összes szellemi erők összhangzatos kifejtése még jelesebb kézművest, gyárost, kereskedőt létesít*“; mivel az állami érdek is meg kívánja, hogy „a pénzszerző ügyességen kívül tanuljon polgára helyesen és szabadon gondolkozni, vizsgálni s ítélni“; pedig „a humanismussal elhal a szabad szó és ezzel az akarat és a tetterő“. ³ Termékenyítőleg hat tehát a humanismus magára a realismusra; s

¹ L. Pesti Hirlap 1846. 327 l.

² U. o. 330 l.

³ U. o. 330. l.

az európai állami élet létalapját, szemben a chinaival, éppen a humanismus veti meg. „Isten mentse meg ezért is az emberiséget, hogy iskoláiban az anyagi irány kirekessze a szellemit, s költőit, hogy a realismus előlje a humanismust. Ez annyi lenne, mint az emberi nemet megfosztani Rousseaui, Kantjai, Franklinjaitól stb. s ezek helyébe csupa gazdag bankárokat és serfőzőket ültetni“.¹

Az érzéki élet magában nem czél ugyan, de azért ez is az emberi élet egészéhez tartozik. „Józan és elfogulatlan ész a két irányt kibékíti az iskolaügy oly elrendezése által, hogy a classicusok művelése s a tisztán szellemi és költői irány ki ne rekessze a „physics and mathematics“ gyakorlati kincseit s az újabb nyelveket; de ismét az anyagi irány el ne fojtsa a szellem gyöngéd virágait s azon nemes szikrákat, melyek a régi classical irodalom nagyszerű maradványaiban élnek“.² „A két czélnek kellő arányban összeolvastása s egymás melletti és egymás általi előmozdítása a megoldandó feladat“.³ Nem helytelenítené a böles szerző, sőt egyenesen pártolná az anyagi irány fejlesztése érdekében külön *realiskolák* és ezek fölé polytechnicumnak felállítását; de igenis helytelenítené azt, ha a gyznasiumban nem adatnának elő a realiak s így a szellem egységes képzésének eszménye tönkre jutna. „Van erre idő, ha a tannyelv az anyanyelv, s ha óvakodunk a haszontalan philologiai szór-szálhasogatástól“.⁴ A szellemi képzés egysége, a tudományoknak egymás által való támogatása, a két iránynak termékenyítő kölcsönhatása a böles írónak épp oly kedvenc eszménye, mint Lugossynak. Lugossy is az egyoldalú, rideg humanistikus és realistikus irányzatokkal szemben a valódi humanismusnak, mely a nemesb realismussal ölelkezik, szószólója, s „szeretett ifjú barátait“ a tudományok kölcsönös elismerésének, a tudományok egységes organismusa tudatának ébresztése czéljából, figyelmezteti kora „legnagyobb bölesének és kormányférfiának következő szép szavaira: „Lássátok a tudományok csoda szépségű lánczo-

¹ U. o. 330 l.

² U. o. „

³ U. o. 337

⁴ U. o. 330

latát, mint segítik, mint egészítik ki ezek egymást kölcsönösen! Örök lemmák, mint a világrendszer egymásra viszonyló nagy gömbjei! mint nyújt kölcsönt a philosophia mennyei testvéreinek, de csak azért, hogy minél gazdagabb kamat háruljon rája vissza azokról! Mily szívárványi finom árnyalattal ágazik be egyfelől a jog, másfelől a hit, s ismét a természettudományokba, mint a lövel fényt és meleget a történetírásba, a tisztos és élettudományokba, s mint alkot ezekből egy dicső, egy egyetemes egész, melynek kerekai szüntelen egymásba vágnak. Egy a tudomány, mert a tudomány nem egyéb, mint a tudnivaló; tudnivaló pedig minden kirekesztőleg Istenig, ki maga megfoghatlan. Ki *bármelyiket balgatagúl hasztalannak káromlá: ekeszarvat tenyerébe!* mert jele, hogy az Istenek nem kegyelik".¹

Ha a gymnasium ezen eszmény felé tekint, egységes műveltséget fog nyújtani, a mely az emberiség érdekeit épp úgy szolgálja, mint az egyes nemzet sajátos érdekeit, s épp annyira távol lesz a szellemnek kizárólagos hangsúlyozásától, mint a testnek elhanyagolásától. Ezen eszményt tartva szem előtt, következőkben állítja egybe a Pesti Hírlap tudós paedagogusa azon tantárgyakat, a melyek a gymnasiumon előadandók:

1. Classica irodalom, főtekintettel az írók szellemére, nem pedig a grammatikai aprólékosságra.
2. Szám-, mér- és természettan a realis életre tekintettel.
3. Hazai nyelv- és irodalom és ezen a nyelven minél több szó- és írásbeli gyakorlat.
4. A legdivatosabb új nyelvek közül egyik, vagy másik, különösen a francia és az angol nyelv.
5. A hazai és a világtörténet okfűrészű s kedély és jellemfestő előadásban.²

III. Újak e részben e tantárgyak, de új minden izében e tantárgyak kezelésének szelleme. A modern világ anyagával és nyelvével hatol be a régi épületbe s e régi épület is teljesen más. A századok hagyományai útján eltörpült és átalakult ókor ismét régi classicus arányaiban és fényében feltűnik a paedagogiai reformerek szeméi előtt. Ebbe kell bevezetni az ifjúságot!

¹ Prot. egyh. és isk. lap. 1846. 939. l.

² Pesti Hírl. 1846. 337 l.

A kérdés, hogy mikép?

Ezen módszer is az új *élő* anyaggal s az *élet* érdekével is teljesen megváltozik.

Lugossy foglalkozik bővebben a módszer kérdésével.

A módszernek is *életteljesnek* és pedig a *létező élet viszonyaihoz* alkalmazottnak kell lennie.

Elveti ezért is az oly tanítási módot, a mely a külföldi nagy egyetemeken teljesen helyén van, a *felolvasási* tanítási alakot, a mely higgadtabb vért s nagyobb előképzettséget igényel, mint minővel a mi ifjaink rendelkeznek s mely megengedi az oktatónak a nevelőtől való teljes elkülönítését. A tudós író ezen tanítási alakot, tekintettel a mi viszonyainkra, idegennek nézi s ellenzi az ily idegen galynak iskolánk fájába való közvetlen átoltását. „Ne legyen iskola-fánk minden ága más meg más almafajjal beoltva; mert ez a fa elhervad: míg az *egy* gyümölcsű fa birtokosát nemes gyümölcsökkel örvendezteti“. ¹ *Egy* gyümölcsűnek kell lenni a módszernek, teljesen alkalmazkodnia kell az iskolafa talaján nyugvó természetéhez és az iskola fokozataihoz. ²

Épp úgy azonban nem nyugodhatik meg a tudós író az eddig divó *magoltatási* v. tanúttatási módszer mellett, a mely nem idegen ugyan; de a mely sem a tananyag, sem az ifjú természetével nem számol, a mely csak a tananyag meggyűlöltetésére és a tanuló szolgálékúságára vezet. ³ Idegen életnek terméke amaz, emez pedig magának az életnek ellensége.

E tanítási módszerekkel szemben Lugossy az *alkalmazkodási rendszernek* a híve, a melynek kulcsa a *tanítványok helyzetébe való leereszkedés*. Ezen leereszkedés azonban a mily távol áll természeténél fogva a tekintély rigorismusától, épp annyira távol van a tekintélytelen lágyságtól. *Tekintélyének* alapja a tudománynak s növendékeinek szeretete s ezzel akarata tisztaságának felemelő érzete, a melylyel hivatása alapján a tudomány édességét növendékeivel meg akarja kedveltetni. A gyöngye

¹ Prot. egyh. és isk. lap. 1846. 937. l.

² U. o.

³ U. o. 940.

lágyság pedig ez állásponton szelidséggé nemesül, a melylyel növendékeit a tudomány örök csarnokába óhajtja vezérelni.

Ily érzület az oktatás terén benső szükségyszerűséggel az eddigittől nagyon is eltérő tanítási módszerben érvényesül. A ki a tudományt és hallgatóit igazán szereti: az leereszkedik a gyöngébbek képzetköréhez, az elvontat is lehetőleg szemléltetővé teszi, a tapasztalás színmézőbe mártja a tudomány száraz tételeit, s elragadó magyarázattal, mintegy varázssvesszővel illeti meg a szilaj kedélyeket. A tanító ily alkalmazkodó módszerrel tulajdonképen nem tanító, hanem első tanuló társ, ki a tanítványokkal együtt kezdi meg minden esomónak megfejtését, minden kétségnek eloszlatását, velük együtt látszik haladni, gyarapodni; ki nem hagyja el tanítványait a szövevényes kérdések tömkelegében segéd nélkül, hanem minden egyes tárgyban velük együtt munkálkodik mindaddig, míg a tiszta felfogás tetőpontjára velük együtt fel nem érkezik.¹

A szerető és céltudatos oktatási eljárás igen természetesen nemcsak leereszkedik a nevelendőhöz, hanem azt fel és el is vezeti az elérendő célhoz és pedig *fokenkénti* haladással; soha meg nem nyugodva a már eddig elért mellett. Pihenőt tartson egy-egy fokozat elértekor, de nemcsak azért, „hogy mutassa be növendékeinek a leküzdött nehézségeket, az alattuk levő kies virányokat és termékeny völgyeket; hanem azért is, hogy figyelmeztesse őket a következő, még *magasabb*, még gyönyörűségesebb kilátású halmokra, s *új erővel, új buzgalommal töltse el* kebleiket a még hátra levőnek beutazására, szüntelen, mintegy észrevétlenül haladván a kedves végcél felé mindaddig, míg végre szent teljesülés jutalmazandja táradhatatlan törekvéseit”.² „Az az igazi tanulási mód, mely a tanulandók iránt *vágyat*, a tanulás alattiakhoz *kedvet* és *szorgalmat*, a már megtanúltakhoz kettős sikert varázsol”.³

Nem megállapodás, nem kész ismeretben való megnyugvás, hanem törekvés, a tudomány iránt való *érdeklődés* (Her-

¹ U. o. 941 stb.

² U. o. 942.

³ U. o. 940.

bart egyik termő gondolata) ez a tanulmányozás jellemzője ott, a hol igazi nevelői oktatás van. Helyesen mondja ezért is egy névtelen a Prot. egyh. és isk. lapban, hogy „az oktatók főfeladata, az iskolák rendeltetése *tudományos szellemet* a növendék keblében ébreszteni, azt benne ápolni s így ismereteit gyarapítani“.¹

IV. Ezzel eljutottunk atyáink azon eszményének közelebbi kifejtéséhez, a mely eszmény őket a tudomány és oktatás terén *elméleti* és gyakorlati (erkölesi) szempontból vezérelte.

Az elhanyagolt tanügy iránt érdeklődést kívántak kelteni; ki akarták azt emelni eddigi szolgálai állásából. Benne látták amaz erőt, a mely tartalmával (tantárgy) és alakjával (nyelv) egységes nemzeti műveltség teremtésére bír hivatással. A tanügynek ezen nemzettel egységesítő, consolidáló hivatása megkívánja azt, hogy a létező ellentétes, egymással küzdő humanistikus és realistikus irányok, mint egy nagy egységnek különbözőzetei érezzék azt, hogy egymást kiegészítik s hogy ezért is a tanügynek csak úgy teszünk igaz szolgálatot, ha a tanügy terén értéküknek megfelelő arányban komolyan ápoljuk azokat. Ezen komoly ápolás követelményével ellenkezik az eddig divó tanítási módszer, a mely vagy idegen, vagy ósdi, a mely mint felolvasó csak a tudomány szeretetén, mint magoltató csak a félelem rugójával számító kényelmes önszereteten (önzésen) alapúl. Új tanítási módszerre van szükség, a mely igenis a tudomány szeretetén, de egyszersmind a felebarát, a növendék iránti önzetlen szeretetén alapúl: az *alkalmazkodási* módszerre, mely a növendékhez leszáll, hogy azt fokenként felemelje, de nem azért, hogy eltelten pihenjen, hanem azért, hogy folyton új érdeklődéssel törekedjék tovább és tovább a tudomány végtelen pályáján.

Van-e az ily törekvésnek értelme?! Mi ennek alapja?! s mi ennek következménye?!

Ez azon fontos, az eddigiekből természetesen kinőtt kérdés, a melyre apáink s nevezetesen a Pesti Hírlap tudós pædagogusának szavaival kívánunk ezen részben felelni.

¹ Prot. egyh. és isk. lap. 1846. 348 l.

Törekvéseink s cselekedeteink értelmét végelemzésében *életfelfogásunk, rendeltetésünk* felfogása adja meg. Ezen eszme értékesebb az egyest épp úgy, mint akaratát, törekvéseit, cselekedeit.

Rendeltetésünk: „*tökéletesbedés*, az igazság keresése, felfedezése s azon *törekvés*, hogy az élet ezen felfedezett igazságokkal összhangzásba hozassék“.¹

Az emberiség rendeltetésének legfőbb problémáját, a tökéletesedést, az igazság keresését és felfedezését theoretikus problémáját a *főiskola, az egyetem* törekszik megoldani. Ennek feladata — a mint azt neve (*egyetem*) is mutatja — „hogy a tudomány minden főágát tanítsa és egymással organikus összefüggésbe hozza, s tegye ezt úgy, hogy tekintetbe vegye az *egyetemes* embert, kimívelve benne nemcsak egy bizonyos hivatalra szolgáló képességét, hanem *összes értelmét, kedélyét és jellemét*“. Csak így lesz az egyetem, a minek lennie kell: „az egész nép magasabb szellemi életét átölelő intézet, az összes tudományos műveltség központja, világító és melegítő tüzhelye“; egy oly intézet, „a melyben a tudományosság lelke, az önálló munkásság ébresztetik és emeltetik“.²

Az ily intézet életét, a tanulmányozást a szokásos szabályzatokkal irányítani, megszorítani, megkötni, akár a kormány, akár az élet hasznossági érdekeinek alávetni s így szolgaságba venni nem lehet. Ily élet a *tanulmányozás szabadságát, a tanzsabadságot feltétlenül megköveteli, illetőleg feltételezi*. „A tanítók és tanulók minél szabadabb mozgása és versenye itt nélkülözhetlen“.³ „Az oktatás szabadságának hiányában látja Domonovszky is tanügyi miseriánk okát;⁴ s ugyanily határozottan s nagy bölcseséggel látja a Pesti Hírlap tudós nevelésügyi politikusa is tanügyi felvirágzásunknak alapfeltételét a tanzsabadságban. „Midőn az iskolai rendszer javításáról van szó, mindaddig, míg a tudományosság fája az *akadémiai szabadság levegőjébe* nem ültettetik át, hiában való szaporítás lenne részle-

¹ Pesti Hírlap 1846. nov. 5-iki 773. számban.

² Pesti Hírlap 1846. nov. 10-iki sz. 313 l.

³ U. o.

⁴ Prot. egyh. s isk. lap. 1846. 398. l.

tes rendszabályok s apró foltozásokat ajánlhatni“. Valamint igazságszolgáltatási s törvénykezési rendszerünk mindaddig tökéletlen marad, míg törvényszéki nyilvánosság s bírák elmozdíthatlansága, de az azokat kinevező hatalom felelőssége alapjára nem állíttatik: úgy iskolai rendszerünk az említett életfeltétel nélkül magas czéljának soha meg felelni nem fog“. ¹

A tanszabadságnak ezen feltétlen követelése oly időben, midőn az atyáskodó rendőri állam közvetve Magyarországra is nehezedett, még nálunk is szokatlan hang volt. Új századba léptünk át, a szabadság harezát átküzdöttük, annak szeretetét condensalta az új elnyomatás, a szabadság ünnepeit éppen egyetemi ifjúságunk évente újra meg újra lelkesen megüli s ime még ma is az idealismus, az utopismus országából származónak vesszük az ily igék elhangzását.

Ifjúságunk még nem érett meg e szabadságra s az állami érdek is, mely bizonyos állások elérése czéljából bizonyos meghatározott vizsgák útján ellenőrizendő ismeret birtokát feltételezi, a tanulásban valamint a tanításban egy bizonyos mértékű kötöttséget követel, úgy hogy a tanszabadság követelménye meg nem valósítható.

A Pesti Hírlap tudós tanügyi politikusa ezen ellenvetésekre is megfelel, midőn kimutatni igyekszik az állami érdek *jogkörét* a tudományéval szemben s midőn másrészt ugyancsak kimutatja, hogy a tanszabadság éppenséggel sem veszélyezteti az állam igaz érdekeit, sőt ellenkezőleg ezen érdekeket kiválóan szolgálja.

Az államnak vannak jogai a tanügygyel, nevezetesen az egyetemmel szemben. Az állam saját léte, fentartása és fejlesztése érdekében értelmileg, kedélyileg művelt s jellemes polgárokat s nevezetesen hivatalnokokat kíván. Minthogy az egyetemnek feladata éppen az ily minősítés: ezért is az állam saját léte és fejlesztése érdekében *köteles* egyetemről gondoskodni s a létező egyetemet ápolni. Ezen kötelességével szemben azonban *joga* is felügyelni arra, hogy az egyetem sem az államnak, sem egyeseknek jogait meg ne sértse; s ha azt az egyetem mégis megtenné, hogy törvényes bíróságok útján a megsértők büntetését eszközölje. ²

¹ Pesti Hírlap. 1846. 301. lapon.

² Pesti Hírlap 1846. 301. l.

Éppen így természetesen jogában áll az államnak, hogy jövőendő hivatalnokától bizonyos ismeretek és bizonyos ügyes-ségek birtokát megkövetelje, mint alkalmaztatásának feltételét.

Mindezen jogok elvitázhatlanok.

De van az állam jogkörének határa is, a melyet át nem léphet.

Az állam jog és hatalmi körén túlfekszik a tudomány, a tudományos igazság, ennek hirdetése és elsajátítása.

„A tudományos igazságok nem lehetnek törvényhozás vagy kormányzás tárgyai, s a gondolkodás szabályait nem parancsolhatja, a vizsgálódás korlátait nem türheti semmi pozitív hatalom“.¹

Ezen igazságokat szabadon is hirdethetjük; csak hogy az, a mit hirdetünk legyen is igazság, legyen tudományos igazság.

„Valón, tényen alapúljon tehát ítéletünk, s ment legyen minden rágalomtól, hamis ráfogástól és gyanúsítástól vagy koholástól“.

Nehéz ez: „a tiszta igazságot felfedezni nehéz, sőt véges emberi elmével csaknem lehetetlen; de azt, a mi a tanítóra, a tudósra nézve benső meggyőződés szerinti s mély búvárkodása által szerzett *egyéni* igazság, az ő *legszentebb* tulajdonának kell tekinteni, melyet hirdetni *apostoli kötelessége*“.² A kötelesség szentségének oltalmában álló szabadság fennáll az egyház dogmaival, a király hatalmával szemben; mert csak ott a hol e szabadság létezik, csak ott lehet igaz theologia, igaz történet; a hol ez nincs, ott nincs szükség egyetemre sem.³

S a mint szabad a hirdetés: épp oly *szabad a hallgatás* is. Teljesen közömbös az államra nézve, hogy az illető hallgató kitől hallgatja, s így minő módszerrel, minő sorozatban s minő rend szerint jut az állam részéről megkövetelt ismeret birtokába; s még kevésbbé van joga az államnak abba avatkozni, hogy kitől mit és minő sorrendben hallgat az, a ki állami hivatalnok nem akar lenni.⁴

Tévedésen alapúl, hogy a tudomány ezen szabadsága: a tanítási és hallgatási szabadság rossz hatású s az államra nézve veszélyes lenne.

¹ U. o. 313 l.

² U. o. 313.

³ U. o.

⁴ U. o. 313.

Csak a mélyebbre ható kutatás akasztja meg a felületes gondolatok hódítását. Csak is így készül elő azon reform-munka, a mely nem csökkenti a trónus és a törvény tekintélyét, sőt ellenkezőleg azt szilárdítja, mivel a tekintélyt a szabad, önkéntes bizalom és az okszerű meggyőződés alapjára teszi.¹ Az állam „csupán a szabad vizsgálat útján kifejtett valódi jónak s igaznak alapján nyughatik szilárd erőben és nyugalomban; a vizsgálattól féltő előítéletek s balvélemények legyezése csak oly hatalomnak lehet feladása, mely embertársai önző elnyomásán igyekszik, a mi különben hasztalan erőlködés a mai közlekedés mellett, s csak bizalmatlanságot szülhet.”²

Nem rossz hatású, nem veszélyes tehát a tanítási szabadság az államra nézve sem, sőt ellenkezőleg, a biztos alapon haladó állam igaz érdekeit épp a tanítási szabadság szolgálja legintenzívebb módon.

De a *hallgatási, a tanulási szabadság* sem rossz hatású, ez sem ellenkezik az állam igaz érdekével. A tanulási szabadság ellen érvelők különösen arra hivatkoznak, hogy az ifjúság e szabadságot félreérti, a mennyiben a tanulási szabadság alatt szabadságot a nem tanulásra, s érzéki értelemben vett szabadságot, tehát szabadosságot ért.

Mindennel lehet visszaélni; a visszaélés nem szünteti meg annak értékét, a mivel visszaéltünk. „A kényszernek hívei az akadémiai szabadságnak csakis árnyoldalait látják; de nem veszik észre a *kényszernek* gyümölcsét, s másrészt azt a felelősséggel járó felemelő tudatot és nemes teremtő, munkás lelkesedést, a mely a szabadságban gyökerezik. „Azon ifjában, kinek szabad választást engedünk, azon gondolat támad fel, hogy ez nem játék, hanem az életnek azon komoly cselekedete, mely őt jövőndő hivatására inti. Ha pedig őt a tudományok előszabott lajstromához kényszerítjük: az okvetlenül és az ő figyelme és ereje el fog ezen széleltségben veszni, s kevésben támad azon gondolat, hogy tanuló évei jövődjének alapja“. (Prot. egyh. és isk. lap 1846. 400 l.)

¹ U. o.

² U. o. nov. 5-iki 773. sz. végén.

„Azt, kit keble Istene nem ragad tanulásra, kényszer bizonyosan nem teendi tudóssá . . . Könyv nélkül fog tanulni, ha kényszerítik, de munkás, sikerdús, gyümölcsöző műveltségre jutni sohasem. Azoknál ellenben, kik örömet és saját keblük vonzalma által ragadtatva tanulnának, a tanulási kedvnek legfőbb s legnemesebb ingere semmisül meg a kényszer által“.¹

A tanszabadságot tehát, épp úgy a tanítást, valamint a tanulást mindenek előtt jól kell felfogni, helyesen értelmezni. „Ezen szabadság józan értelme abban áll, hogy a *tanítók* a reájuk bizott oktatásban, előadásaiknak úgy *tartalmára s lényegére*, mint *módjára és alakjára* nézve *saját köteleességszerű meggyőződésüket* követhessék, *mennyiben ez által valódi jogi s erkölcsi köteleességet nem sértenek*; a *tanulókra* nézve pedig abban áll ezen szabadság, hogy maguknak *tanulási tárgyakat* úgy, mint *ekta'ó egyéneket szabadon*, önkedvük és tetszésük szerint *választ-hassanak* s bizonyos, a status által megparancsolt tárgyakat, bizonyos, a status által kinevezett s ismét elmozdítható egyénektől ekkép tanulni ne kényteleníttessenek, hogy *ezen* tanulástól s arról adott bizonyítványtól feltételeztessék egész jövőjük“.²

Csak is erről a szabadságról nem győzi elég gyakran ismételni, hogy „csak is ezen akadémiai szabadság, a melynek legében tanító s tanítvány feltétlenül mozog, azon egyetlen elem, melyben a tudományos haladás virágai nyílnak s arany gyümölcsei érnek“.³ „Ezen szabadság a főiskoláknak, az összes tudományosság e központosított intézeteinek s fészkeinek éltető eleme, saját levegője, melyben egyedül díszelhetnek“.⁴ A hol nincs meg ezen szabadság, „ott az iskolának nem ezélja a tudományos kincs szaporítása, hanem az ifjú szellemet bizonyos meghatározott feladásnak megfelelő rendszerhez képest vezetni, korlátozni, talán meg is hajtani, s legfeljebb haszonvehető hívatlanokokat, és polgárokat idomítani“.⁵

¹ U. o. 313.

² U. o. okt. 27. a 768 sz. végén.

³ U. o.

⁴ U. o. nov. 5-iki 773. sz.-ban.

⁵ U. o.

Wesselényi Miklós báró ifjúsága.

(Harmadik és befejező közlemény.)

III.

Wesselényi tizennyolezadik évében ritka szép ifjává serdült. Tanulmányainak befejezéséhez közeledett. Közben azonban szerette volna egyenesen tapasztalatból ismerni Magyarországot s az Osztrák-császárság nevezetesebb városait. Óhajtotta meglátogatni azokat az írókat, a kiket műveikből, Kazinczy leveleiből s Döbrentei beszédeiből ismert. Kivált Kazinczyt, az atyai barátot, Berzsenyit, az apja halálára írt remek óda költőjét és Kis Jánost kívánta megtisztelni. Már 1813-ban tervezgették az utazást. Wesselényi Döbrentei Gábort is rá akarta bírni, hogy Zsibórol, illetőleg Kolozsvárról egyenesen Széphalomra menjenek. Azonban Döbrentei, a ki ez idő tájban mind jobban vonzódott Wesselényihez, s a ki a maga tanítványa, Gyulay Lajos gr. elé is őt tűzte példányképül, és sokszor voltak egymás társaságában, ekkor nem teljesítette Wesselényi kívánságát. De a következő évre megtették az előkészületeket, hogy a tervezett utazás el ne maradjon. Döbrentei az ekkor megindult folyóiratának szerkesztői dolgait jó előre rendezte, hogy mi se akadályozza őt a megteendő utazásban. S másfelől a politikai élet is sok látni valóval kecsgetett Bécsben és Budán.

Az előleges terv az volt, hogy hárman indulnak: Wesselényi, Pataky és Döbrentei 1814. júliusa elején: Zsibórol Krasznára Cserey Farkashoz, onnan Álmosdra Kölcseyhez, azután Debreczenbe, Tokajba, Sárospatakra és Széphalomra, ha Kazinczy akkor otthon tartózkodik. Tőle Felső-Magyarország nevezetesebb városaiba látogatnak és útjukba ejtik Bártfát, Eperjest,

Kassát, Jászót, Miskolczt, Egert és Hatvant, a honnan Pestre szándékoznak. Pestről a Dunántúl fontosabb városait akarják érinteni: Székesfejervárt és Veszprémet, a honnan Döbrentei haza igyekszik atyjához, Wesselényi pedig nevelőjével addig meglátogatja Füredet, Keszthelyen a Georgikont, Niklán Berzsenyit és Sümegen Kisfaludy Sándort. Innen Sopron felé veszik útjukat, megállapodnak Eszterházán s így Bécsbe indulnak. Bécsből a Duna mellett Pestig, innen Kecskemétre, Mezőhegyesre, Aradra, Világosra, Nagyváradra s vissza Erdélybe.¹

Kazinczy nagyon megörült a hírnek, a melyet vele Döbrentei közölt. Bármilyen dolgát késznek nyilatkozott elhalasztani, csak hogy otthon lehessen a várva-várt vendégek érkezésekor. De már most inti Döbrenteit, hogy Debreczenből Szent-Mihályra minden bizonynyal ellátogassanak, hogy megismerkedjenek Dessewffy József gróffal, a kit ő értesíteni fog, hogy ez alkalomra otthon legyen. A pesti írónak is eldicsekszik, hogy a nem remélt szerencsének előre örüljenek.

Az előleges terv azonban nemsokára megváltozott. Nemesak hárman akartak útnak indulni, hanem hozzájuk szándékozott csatlakozni még két Bánffy báró is. Nem is épen hazánk nevezetesebb városait akarták meglátogatni, hanem Felső-Olaszországot s az osztrák városok közül is nehányat olyformán, hogy éppen akkor érkezzenek Bécsbe, midőn Ferencz császár és király a magyarországi és erdélyi küldöttségeket fogadja a háború szerencsés befejezése alkalmával.

E szerint 1814 jún. 21-kén indultak útnak. Egyenesen Bécsbe akartak eljutni, hogy Cserey Farkassal, ki az erdélyi küldöttséggel szintén ott időzött, találkozzanak. Bécsben nagy figyelmet keltett az ifjú báró, a kit a főhercegek is szívesen fogadtak. Innen Sopronba rándultak, a hol Kis Jánosnál tisztelegtek. Majd Grácznak tartottak, honnan Marburgba, Laibachba és Triesztbe mentek. Innen Velenczébe hajóztak, a hol a képzőművészet remekeit tanulmányozták. Majd Padovába, Vicenzába, Veronába tértek, s a Lago di Gardától vissza Triesztbe, Fiuméba és Zágrábba. Érintették Varasdót, Csáktornyát,

¹ Döbrentei G. levele 1814 máj. 5. U. o. XI. köt. 365. 1.

Nagy-Kanizsát és Marczalit, a hol a két Bánffy Keszthelynek tartott s onnan Pestre tért.¹

Wesselényi, Pataky és Döbrentei Marczaliból Niklára mentek Berzsenyi látogatására. A híres ódaköltő csendes örömmel fogadta vendégeit. Wesselényi kifejezte háláját az atyja halálára írt remek ódáért. Berzsenyi megilletődött, de nem ömledezett szavakban. Férfias melegségét azonban nem titkolta, s kevés, de őszinte szavai is mutatták, mennyire megtisztelve érezte magát a Wesselényi látogatásával. Kazinczynak írta meg, miképp hatott reá ez a látogatás: Meg volnánk békélve az emberiséggel, ha azt gyűlöltük volna is — úgy mond — midőn Wesselényit és Patakylt látjuk. Mire Kazinczy egyenesen azzal felel, hogy nem volna szerencsétlen a magyar nemzet, ha sok Wesselényije volna. Hogy Berzsenyi mily mélyen belépillantott az ifjú báró lelkébe, mily tisztán felfogta tehetségeinek hatalmas nyilvánulását s mily vatesi lélekkel olvasta ki tüzes szemeiből jövőendő pályáját, bizonyítják e sorai:

Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos,
S a tetején örökös tűzörvény s aetheri fagy küzd;
Arezaidat derülő tavaszod szép hajnala festi,
Jég fedi homlokodat, s láng csap ki komoly szemeidből.
Erdély! mennyköveid forrnak bent, esküszöm, áldozz.

Barátsággal fogadta Wesselényit és társait Kisfaludy Sándor is Sümegen s újonnan készült *Hunyadi János* című drámájából néhány jelenetet olvasott fel előttük. Innen Dukai Takács Judit látogatására mentek, majd Felső-Bükkre, a híres szónok, Nagy Pál tiszteletére, őt azonban nem találták otthon. Itt Döbrentei elvált Wesselényitől, a ki Patakyval együtt szept. végén ismét Bécsbe indult. Néhány napi mulatás után Pestre tértek, hol Döbrentei egy ideig várt reájok, hogy együtt menjenek Széphalomra. De Wesselényi és Pataky tovább késtek, s így Döbrentei, sietvén vissza tanítványához, nem találkozhatott útítársaival, a kik Pesten inkább csak az írókat akarták meglátogatni, s nem igen volt szándékuk az európai fejedelmeknek budai időzése alkalmával rendezett ünnepélyeket bevárni.

¹ Döbrentei G. levele 1814 szept. 27. U. o. XII. köt. 114., 115. l.

Azonban Gyulay Albert gr. Pesten marasztotta az ifjú bárót és nevelőjét s e miatt közel három hétig voltak itt. Végig nézték a három napig, okt. 25-ikétől 28-ikáig tartó nemzeti és udvari ünnepélyeket. A két fővárosba a vidékről is sokan összesereglettek, hogy lássák, mikép fogadja Ferencz király a bécsi congressus után Budára is ellátogató vendégeit, a porosz királyt és az orosz czárt. Megjelentek a színházban; látták, az uralkodókat a M. N. Múzeumban, a fűvészkertben. Látták mily nagy pompát tudnak kifejteni a magyar főurak, a megyei köve-tek, a kiknek láttára maga az orosz czár is „azt a kedvező vallást tette, hogy ily pompás nemzeti fényességet sem Párisban, sem Londonban nem látott“. Gyönyörködhettek a két főváros kivilágításában, a melyet a tervezett napra ugyan elmosott az eső, de az udvari bál alatt mégis kigyúltak az örömtüzek.¹

Wesselényi, úgy látszik, megelégedte a sok hiú látványosságot és sietett Széphalomra.

Nov. 2-án ért Wesselényi nevelőjével Sátoralja-Ujhelyre. Másnap vásár volt, s így azt hitte, hogy Kazinczyt is ott találja. Kazinczy azonban nem volt ott; de ott volt neje, a patikáriusnál szállva. Pataky tudakozódott: nincs-e ott háza Kazinczynak, s midőn azt érték, hogy a patikáriushoz szoktak szállni, ha Ujhelyre bemennek: ők is odamentek s ott látták először Kazinczynét. Mivel a fogadó tele volt: „kénytelenek voltak a fűtetlen, kitört ablakú billiárd-házban hálni“, magán a billiárdasztalon. Mióta Pestről elindultak, sem le nem vetkőztek, sem meleg ételt nem ettek: másnap reggel Kazinczyné megkérte a patikáriust, hogy meleg kávéval kínálja meg a kedves vendégeket; egy-szersmind kiizent férjének, hogy addig is, míg ő visszatérhet, gondoskodják róluk.

November 3-ikán gyalog indultak Széphalomra a Kazinczy vinczellérjének kalauzolása mellett. Hét-nyolcz óra között egyszer csak meghallja Kazinczy, hogy eselédjei két, közelgő fiatal úrról beszélnek. Tudta, hogy a várva-várt vendégek, de azt nem, hogy Wesselényi-e nevelőjével, vagy a két Bánffy báró. Nagyobb

¹ L. a Hazai és Külföldi Tudósítások 1814. évf. II. félév 30—36. számait.

leányát kézen fogva, eléjük sietett, a mint Wesselényi és Pataky „velencei marinaro téli köpenybe öltözve“ igyekeztek fölfelé a dombra, hol Kazinecny háza állott. Első pillanatra nem ismerte meg Wesselényit s kénytelen volt megkérdezni, vajjon ő-e az. A feleletet forró ölelés követte.

Három napig, hetvenkét óráig mulattak Kazinecynál, a kinek ünnep volt e három nap. Folyvást együtt volt az egész család. Kazinecyné, sőt a gyermekek is mindig Wesselényi körül tartózkodtak. A házi gazda túláradó örömmel szemlélte az ifjú bárót és nevelőjét, kit nagyon megszeretett. Elbeszélte nekik fogsága történetét, rajzolta szenvedéseit, testvéreivel való viszállyait. Wesselényi megilletődve hallgatta és szemei könnybe lábadtak. „Mennyit szenvedtél barátom — szólt — de nézd körül magad ebben a szép circulusban, s valld meg, hogy gazdagon meg vannak jutalmazva szenvedéseid. Én nem ismerek szebb életet, mint a tiéd“. Az érzékeny szívű ifjú sírva fakadt. „Nem akartam megzavarni e szép érzést — írja Kazinecny — s úgy tettem, mintha azt nem sejtettem volna meg, s akkor szemei lesülyedtek, s orczáin végigfutott a könny“. „A mely ifjú *sírhat*, a mely ifjú *így sír*, az túl van minden veszélyen“ — mondja Kazinecny.

Az érett gondolkodású ifjú naiv, érzékeny szíve a gyermekekkel való ingerkedésben is nyilatkozott. Pataky néhány-szor meg is intette, hogy hagyja békében a gyermekeket, de Wesselényi tovább játszadozott velük, a min az apa is örömmel mulatott.

Beszéltek mindenről, a mi sorsukat és a nemzeti életet érdekelte. Wesselényi elmondta, hogy Bécsben hallotta, milyen inség van Erdélyben. Azt gondolta először, hogy visszatér, hadd segíthesse az úti költséggel jobbágyait. De azután, mégis csak elhatározta, hogy már most megteszi a tervezett utat, hiszen az ő áldott jó szívű anyja majd talál módot alattvalóinak segélyezésére. „Aztán — folytatá — én magamnak is tartozom valamivel, s mikor jártam s járhattam volna több haszonnal?“

Kazinecny Patakytól tudta meg, hogy az egész társaság a Wesselényi költségén utazott, s így nem csoda, ha kétezer arannyal (tízezer forintnál) többet elköltött. Természetesen apróbb

művészi tárgyakat, képes könyveket s kisebb gazdasági eszközöket is vásárolt.

Kazinczyt, a ki a humánus érzésű és gondolkozású ifjút magába mélyedve szemlélte, bántotta valami, a mit szeretett volna előhozni neki. Végre erőt vett magán s elmondta, hogy még 1810-ben, az id. Wesselényi halála után, azt a hihetetlen hírt hallotta, hogy „a tizennégy esztendőes Wesselényi még brutálisabb az atyjánál: vereti embereit, cselédjeit.“ Wesselényi nemesak hogy megczáfolta a rágalmat, de Kazinczyval is, a ki bizonyos körülmények között igazoltnak ítélte a vessző használatát, vitába bocsátkozott, s hivatkozott a francia seregre, hol a testi fenyítéket már eltörülték. Kazinczy örömmel győzdött meg a rágalom alaptalanságáról s ifjú barátja humanus érzését nem győzte magasztalni. A Wesselényi iránti határtalan szeretetébe belevonta Patakyt is, e mívelt, érett lelkű ifjat, a kinél „soha Wesselényi egy jobb nevelő barátot nem kapott volna“. Kazinczyné elragadtatással szemlélte a két meghitt barátot és szinte zavarban volt: melyiknek adja az elsőséget; de Wesselényiről mégis azt ítélte, hogy „ő minden ifjagnak koronája“. Mikor Kazinczy azt a megjegyzést tette, hogy a Pataky feje méltó volna egy Rubens, vagy Van Dyck esetére: neje azzal toldotta meg ez észrevételt, hogy ő a két jó barátban Carlost és Posát látja, s ez ötlet annyira megtetszett Kazinczy-nak, hogy innentől fogva Wesselényit Carlosnak, Patakyt meg Posának szólítja.

Kazinczyné a legeszményibb felfogást alkotta Wesselényiről. A jó és nagy megtettesülését látta benne, a kihez mindenkinek ragaszkodnia kell az életben. Midőn férje Sátoralja-Ujhelyen egyháza ügyeiben gyűléseket tartott, azt üzenete hozzá „vígsággal elegy elgyengüléssel“, hogy kímélje egészségét, mert csak addig lesz reménye Carlost láthatni, míg férje él. „Halálo — írja hozzá — kétszeresen özvegygyé tenne, mert mindenki megfélekedzne rólam, hogy én még élek.“¹

Másfél év múlva is nagy szeretettel rajzolja Wesselényi jellemképét, a kinek minden tettében a nagyság érzése ural-

¹ Kazinczy F. levele Wesselényihez. 1815. febr. 1. U. o. XII. köt. 362. 1.

kodik; a ki engedékeny a mások hibái iránt, pedig mélyebben
 bepillant az ember szívébe, mint önnön maga, hogy felfördje az
 elkövetett hibának rugóit, vagy arra mentséget keressen. Wes-
 selényiről — szerinte — valóban azt mondhatja az ember, hogy
 még haragja is édes; a boszút és gyűlöletet hírből sem ismeri.
 „Huszdik évében — írja — hajlama lesz a féltékenységre . . .
 De soha sem lesz rossz indulatú (méchant); ha valami csípős
 kifejezés jó kedvre hangolja, még nincs bátorsága, hogy a beszél-
 lőt elhallgattassa, sőt el is mosolyodik; azonban érezhető, hogy
 ez ellenére van, hogy szívesen vádolná önmagát, nevetése nem
 látható, sem nem hallható . . . Lelke oly jó, jelleme oly könnyed
 s oly szeretetreméltó, hogy nagyon sokat vesztene, ha megvál-
 toznék . . . S vajjon merné-e őt valaki hízelkedve vigasztalni
 az élet nehézségeiért, vagy csalárd illúziói ellen őrizni? Ha én
 húsz éves korában találkoznom Carlosszal, ezt mondanám neki:
 Ne bízsa el magát ön első benyomásaiban, e kedves elragadtatá-
 sokban, a melyekről épen nem tudható, vajjon visszatérnek-e
 ismét. De biztosítsa előnyös tulajdonságait, hogy hajlamai elvekké
 változzanak, mert különben inkább félhet azok, mint hibái miatt.“¹
 E vonásokat akkor veti papírra Kazinczyné, midőn férje épen
 indulóban van Zsibó felé, s nyilván ez üzenettel bocsátotta őt
 útjára.

November 5-dikén Wesselényi készüléteket tett az elúta-
 zásra. A forró barátság azonban, a mely annyi megilletődéssel
 hatott az ifjú báróra, még egy kevés ideig ott tartóztatá. Anyja
 iránti gyermeki szeretete vonzá őt, repülni óhajtott volna karjai
 közé, de innen is nehezen tudott megválni. Másnap reggelre halasz-
 totta az indulást. Kérte Kazinczyt, tegyen rendelést, hogy az ő
 kocsiján elmelessenek Sátoralja-Ujhelyig. S mikor már a koci
 készen volt is, egyre halasztgatta a búcsúzást. De végre indul-
 niok kellett. Wesselényi felkelt, megrázta atyai barátja kezét
 s megölelte, Kazinczynénak pedig meghajtotta magát. Az öröm-
 mel csordúltig telt szívű férj azonban arra kérte a deli ifjat,
 hogy mivel őt szereti, nejét is csókolja meg, a mit az ifjú meg
 is tett, s példáját Pataky is követte.

¹ Portrait de mon Carlos. Kazinczyné kézirata a Wesselényi M. b.-gőr-
 esöni levéltárában.

A búcsúzás megtörtént, s Wesselényi Patakyval együtt útnak indult. Sárospatakon Vályi Nagy Ferencznél megállapodtak; útközben látták Szemere Pált és Kölesey Ferenczet, a kiknek azonban nem volt bátorságuk Wesselényiéket megszólítani.

Kazinczyt nemcsak az ifjú báró gyönyörű alakja, nemes visellete, tiszta, nyílt szíve, hanem gondolkozásának érettsége s komolysága is megragadta. „Még szédelgek örömben s álmélkodásaimban — írja az elválás után Döbrenteinnek — s három boldog napjaimnak egymást űző szép képei úgy hagyták lelkemet, mint midőn a Belvedereből kijövök; érzem, hogy lelkem eltölt, de nem tudom, vagy alig tudom, mi az, a mi elrészegített“. Jó ideig nem is beszéltek másról a széphalmi családi körben, mint az együtt töltött három nap örömeiről. Kazinczy nem győzte rajzolni elragadtatását, a melyben neje is osztozott. Nemesak az atyai barát megáradt érzései nyilatkoznak szavaiban, hanem a jövőbe tekintő hazafié is, a ki Wesselényit már ott látja a nemzet tanácsában irányító szerepet vinni. „Meglásd — írja Sipos Pálnak — hogy Wesselényi, most az erős Herkules, ki a kigyót megfojtja, idővel az árva hazának egy fényes csillagává válik, s ezer, millió nép fogja imádni“. Elragadtatása szinte naív hasonlatokat csal ajkaira, midőn ezt kérdi Berzsenyitől: „Európának isteneit (t. i. a három uralkodót) látta Buda: Széphalom Wesselényit és Patakyt. Melyike látta többet?“ Vagy midőn Gyulay Karolinának ezt írja: „Sándornak, az Európa megszabadítójának, jelenléte el fogott volna ölni a maga fényével; ő isteneknek való vendég. Nekem Wesselényi és Pataky kedvesebb, mint a világnak minden Sándorjai“. Ha rokonaikhoz elindultak: Kazinczy mindenütt átélt örömeit rajzolta, miben neje is híven követte. Gyermekies reménykedéssel emlegették, hogy két év múlva újra hozzájok ígérkeztek, s alig várták, hogy legalább Wesselényi arczképét megkaphassák Donát Jánostól, a ki azt Pesten már festeni kezdé.¹

Wesselényi szintén elragadtatással szólt a Kazinczynál töltött napjairól. Ha édes anyja iránti szeretete nem vonzotta volna,

¹ L. Kazinczynak 1814. nov. 6-tól decz. 19-ig írt leveleit. Lev. XII. köt. 152—206 l.

Sárospatakról visszatért volna Széphalomra. Így csak levélben fejezte ki érzéseit. „Ezen útazásomnak — úgy mond — ha a Polusokig nyúlt volna is, nálad leltem fel jutalmát. Nálad a vadságnak s az irigységnek is meg kék szelidülni s véletek érezni azon boldogságtokat, melylyel a haza s a virtus geniusa jutalmazza tetteidet“.¹ Hónapok múlva is azzal az édes örömmel emlékezik vissza Széphalomra, a melyet csak a legmélyebb hatás tud kelteni az emberi szívben. Nemesak atyai barátjának írói érdemei, hanem házi körének egyszerű kedvessége, feleségének minden álságtól való tiszta lelke is különösen vonzották. „Széphalmot hozod elő — írja Helmecezynek 1814. dec. 12-kéről — óh Barátom, isteni két napot tölték én ottan. A esendes öröm s igaz boldogság ünnepét ültük s elfelejtkeztünk Elyziumról. A ki elsüggedve, életét megunta, vagy balsorsa által sápadt embergyűlölvé lett, s a ki az asszonyi virtuson kételkedni kezdett s minden szép szelid érzését elvesztette: Széphalomra vele. Megbánás könnyei fogják elpirúlt orezáit nedvesíteni“.² S midőn Kazinczy arról tudósítja, hogy családjában folyvást ünnepi hangon emlegetik őt és nevelőjét, Wesselényi is felsóhajt: „Mért nem lehettem, mért nem érezhettem veletek: nem cseréltem volna fel ezen szép órákat az egybegyűlt főlistenek minden vakító ünnepeikkel“.³ Pataky hasonlóan megilletődve hagyta el Széphalmot s vágyat gerjesztett Cserey Farkasban, hogy igyekezzenek Kazinczyt kedves otthonában mennél előbb fölkeresni.

Ez útazás gyümölcsöző volt a fogékony lelkű ifjúra. Nemesak az által, a mit látott, hallott és tapasztalt, hanem hogy bizonyos önállóságra tett szert. Anyja szárnyai alól először szabadult ki, s az élet csábos ingerei ellen először volt mintegy önuralmára hagyva. De nemes szíve győzedelmeskedett minden kísértésen. „Barátom — írja Kazinczynek — isteni dolog egy jó s szerető anya szelid karjai közé öt holnapok után azzal az érzéssel rogni, hogy nem voltam gondjaidra érdemetlen, mert *épen* vagyok itt“.⁴ Tiszta, fölemelkedett erkölcsi érzése adott szár-

¹ Wesselényi M. levele 1814. nov. 6. U. o. 156—157 l.

² U. o. 587—588 l.

³ Levele 1814. decz. 8. U. o. 248 l.

⁴ Levele 1814 decz. 30. U. o. 295 l.

nyakat neki, hogy éjjel-nappal repüljön haza felé, anyjához, mint midőn Pest szédítő fényéből és zajából menekült Széchalomra Kazinczyhoz. Az erkölcsi nemességnek e szilárd erején mint megdönthetetlen kősziklán épül jellemének hajthatatlan-sága, a meggyőződéshez való ragaszkodás törhetetlensége. A mit a tizenhárom éves ifjú föltesz magában, hogy apja védszellemét minden tettében maga elé idézi: hűségesen megtartja. Ime egyik oka tiszta erkölcsiségének, ez pedig férfiúi jelleme állhatatos erejének. Az élet megpróbáltatása ellen, a mely csakhamar ismét környékezi, ez őrzi meg őt és gerjeszti mélyebb elmélkedésre ezéjzai felől.

A viszontlátás örömei jóformán még alig csillapodtak el a Wesselényi-házban, midőn egyszerre zimankós felhő borúlt rá.

Pataky, a mint tanítványával Cserey Farkast meglátogatá, hogy útazásuk élményeit elbeszéljék, az úton meghűlt s erős hurutba esett. Így ment Kolozsvárra, apja látogatására. Kissé jobban érezte ugyan magát, de folyvást fejfájásról panaszkodott. De betegen is teljesíteni akarta Kazinczy kívánságát az id. Wesselényi életrajzi adatai s a tervezett kápolna építése iránt, a mire tanítványához való igaz barátsága is ösztönzé. Kazinczy levelei egymásután repültek hozzá, mert ő is égett a vágytól, hogy a régóta tervezett kápolna valahára felépüljön. S a leg-részletesebb kérdéseket intézte hozzá, különösen a zsbói ménesre vonatkozólag, a melyről kedvtelve és bőven kívánt írni a Wesselényi életrajzában.¹

Pataky azonban e kívánságnak már nem tudott megfelelni. 1815. januárius 18-án Wesselényivel együtt Kolozsvárra ment. Hurutjához hideglelés járult, s ebből tüdőgyulladás, majd typhus fejlődött, úgy, hogy eszméletét veszté. Wesselényi Döbrenteiével együtt fölkereste az orvost, hogy remélhető-e Pataky gyógyulása. Az orvos „vállát vont a veszedelmesnek mondá a szünetlen fantazirozást“. Másfelől azonban a megdöbönt Wesselényit megnyugtadni igyekezett, hogy érverésében nem talál semmi rendkívülit. Döbrentei is vigasztalta, hogy az ifjú

¹ Ez az életrajz külön nem jelent meg, csak az Erd. Lev.-ben szentelt néhány lapot e ezélra: 298—323. l.

természet győzni fog a bajon; de maga sem igen remélt. Wesselényi, miután az orvos eltiltá a nevelőjével való érintkezéstől, tanácskozáásra hivatott több orvost s ekkor megtudta, hogy órái meg vannak számlálva. Január 25-kén este hat órakor meghalt.

Wesselényi többé nem látta. A ravatalon részint fájdalommal nem engedte, hogy megnézzze, részint, hogy emlékében az élő igaz barát képe maradjon. De temetéséről ő gondoskodott a legszeretőbb aggodással. Az akkori közélet ismert emberei vitték a holt tetemet: Kenderessy Mihály, Wesselényi József és Farkas bárók, Bethlen Sándor gr. és mások. A város végéről azután Zsibóra szállították, a hol „atyja hamvai mellé tétette tanítvány-barátja“.

Az özvegy Wesselényiné teljes mértékben osztozott fia fájdalmában. „Nagy megilletődéssel vettem — írja Döbrentei-nek — Patakym elvesztése felől a hírt, mely véletlen és szomorú. A ki őtet ismerte, az ítélheti meg, mit vesztett fiam és én ő benne. Kipótolhatatlan az ő elszalasztása. Ezt semmi többé vissza nem adhatja... Füstbe ment minden plánumom, s a fiam állapotja a legnagyobb zavarba hozatott“.¹

Wesselényit e csapás fölötté fájdalmasan sújtá; de némán, panasz nélkül tűrte. Annyira hatalmába kerítette őt e fájdalom s annyira átjárta egész valóját, hogy hónapok teltek el, míg legjobb barátainak is megnyílt. A Wesselényi-ház barátait is megrendíté a csapás, és csak bátortalanul merték az ifjú bárót vigasztalni. Kazinczy érezte, hogy inkább ingerli, semmint csillapítja fájdalmát, ha igazságos akar lenni Pataky iránt, de mégis kimondta, a mit szíve érzett. „Oly elkészült, oly lelkes, oly hozzád hív barátot és oly jó tanítót nem kapsz többé, ha érte az egész világot végig járod is“ — írta Wesselényihez.² Egyszermind azonban kegyeletének az a megható nyilvánulása, mely szerint nevelője holt tetemét atyjáé mellé helyeztette a zsibói sírboltban, újabb fényt derített reá azok előtt, a kik Pataky önfeláldozó hűségét becsülni tudták s az akkori kor felfogásával szembe mertek szállni.

¹ Döbrentei G. levele 1815. febr. 21. U. o. 405. 1.

² 1815. febr. 10. U. o. 307. 1.

A magát emésztő seb lassankint enyhülni kezdvén: Wesselényi először is az őt ért változás nagyságán töpreng. Mily gazdagnak érzi magát nevelője barátságával, a melyet „az istenek is irigyelhettek tőle“, s mily élénk örömmel dicsekedett boldogságával. S ime a hévvel érző ifjú tolla most érintetlen: „a fájdalomtól földhöz sujtva hónapok óta kerüli sebei érdekését“. A haragos ég őt azzal sújtá, hogy csak érezni engedte igaz barátja önfeláldozó szeretetét, de attól megfosztá, hogy megédesíthette volna napjait. „Miért nem lehetek egy nagy, egy hatalmas ember — írja Kazinczynak — hogy az egész világ előtt nevét imádottá tehetném?“ Hisz az ő életpályája maga a szeretet volt, s ezt a szeretetet egészen neki áldozta. Testvérek voltak ők, a természet nemes kötelékével szorosán egymáshoz kapcsolva. „Barátom — írja 1815. aug. 4-ikén Kazinczynak — a héten megyek kedves jó anyámmal Zsibóra, oda, hol barátságunk vette isteni eredetét, a hol én ő véle oly nagyon boldog voltam, s a hol minden szegelet elvesztett paradicsomomat fogja nekem mutatni. Abban a szempillantásban, midőn a zsibói tetőre felérvén, legelőbb meg kell látnom *atyám, Posám* temető boltját: oh barátom lebegj ezen rettentő szempillantásban mint jóltévő angyal Sophieddel körültem.“¹

Pataky halála után Wesselényi Kolozsvárt folytatta tanulását. De a veszteség érzete oly mélyen sújtá, hogy abba a házba, hol addig lakott, vissza sem tért többé. Anyja házat vett Kolozsvárt, s Döbrentei és tanítványa is oda költöztek. Szabó András, régebbi tanítója, vezette ugyan, de Döbrentei is igyekezett segítségére lenni, minek az özvegy fölötte örült. „Megbecsülhetlen jó származik a fiamra az által, — írja öcsésének, Cserey Farkasnak — hogy olyan emberrel, mint Döbrentei, lehet egy háznál és az ő társaságában töltheti hasznosan idejét; ez nekem igen nagy megnyugtatásomra van.“²

Döbrentei kétségtelenül jótékonyan hatott Wesselényi fejlődésére. Nemesak a magyar, hanem a külföldi irodalmakban való jártasságát is neki köszönhető, s fölébredt fogékonysága

¹ A M. Tud. Akad. kéziratárában: M. Irod. Lev. 4 r. 29. sz.

² Cserey F. levele 1815. márcz. 11. Kaz. F. Lev. XII. köt. 450. l.

erős táplálékot nyert az által, hogy mintegy bevezette őt Döbrentei az irodalomba, a szellemi harczosok körébe. A tizenöt éves ifjút már ott látjuk az *Erdélyi Múzeum* cz. folyóirat alapítói között a legelső erdélyi mágnásokkal együtt. S bár a folyóirat akkor, 1810-ben meg nem indulhatott: az ifjú nem szünik folytonos figyelemmel kíséreni a tervezgetést, s az akadályok elhárítását. Mikor aztán 1814 elején valósúl a terv, s megpillantja az első füzetnek őt kész ívét, mily örömmel kiált fel, hogy végre tehát mégis megindúl. S a mint az első füzet megjelenik: ő viszi magával a kész példányokat legelőbb, s ő olvassa legszorgalmasabban. A *Külföldi Játékszíni Gyűjtemény* számára maga is lefordítja Goethe *Die Geschwister*-ét, a mint Pataky lefordította az *Egmont*-ot.

De áldozó készsége, a melytől írónk annyit vártak, másban is nyilatkozik. Nagy része van az első erdélyi, oly híressé lett drámai jutalom összegyűjtésében is, a melyre Döbrentei adott ösztönt. Az 1814. év tavaszán (máj. végén) Döbrentei egyik Kendeffy gr. páholyában beszélgetvén a német színházban, fölemlítette, hogy a magyar színjátékra került fordítások milyen selejtes munkák, minek okát abban látta, hogy az írók, illetőleg fordítók semmi jutalomban sem részesülnek. Kendeffy és az időközben hozzájuk ment Bánffy László b. késznek nyilatkoztak a jó fordítást jutalmazni. Azonban Döbrentei ezzel nem elégedett meg s arra buzdítá a két ifjat, hogy álljanak társaságba többen s tűzzenek ki tetemesebb jutalmat eredeti tragédiára. Az ifjak helyeselték a tervet. Másnap Döbrentei elbeszélte ezt az őt meglátogató Wesselényinek, s „ő lángolva fogadta s magára vállalta a jutalom egybegyűjtését.“ Így tűzhetette ki Döbrentei az ezer forint pályadíjat már az első füzetben.¹

A tizennyolcz-húsz éves ifjú gondolkodására, az élet igazi feladatainak felfogására nézve már kész férfiú. Csak a tettek utáni sovárgás, a törekvés forró ösztöne s a kielégítetlen becsvágy bánatra hangolása mutatnak benne az ifjúra. Elszomorítja a tudat, hogy emberi korának már majd két évtizedét átélte s még mit sem tehetett, a minek emlékére hangosabban és szabadabban doboghatna szíve. Még mint gyermek retteg a

¹ Döbrentei G. levele 1814. jun. 3. U. o. XI. köt. 407. l.

haláltól, mert tettek nélkül kellene meghalnia. De tudja, hogy a tettekre készülni kell. Letörli hát e miatti könnyeit, de úgy érzi, hogy készületlensége elég okot ad a szomorúságra. Hanem ez csak pillanatokig tart. Kiemelkedik töprengéséből. Csüggedetlenül tanul, jegyzeteket tesz olvasmányjaiból, mint Kazinezytól látta s hazafias feladatainak sejtelve bizalommal tölti el jövője iránt. A hírnév dicsősége már előtte lebeg, borzad attól a gondolattól, hogy e nélkül kellene meghalnia, elenyésznie. Tudja ugyan, hogy a nagy tettek után való törekvés nemcsak tehetségétől, hanem a körülményektől is függ; de azt is érzi, hogy a ki embertársai fölé akar emelkedni, annak bizonyos változhatatlan elvek szerint kell munkásságát intéznie. Csak így csilloghat felé a dicsőség fénye, a melyért élnie kell a jó embernek. Klopstock szavai csengenek fülébe:

Reizvoll klinget des Ruhms lockender Silberton
In das schlagende Herz, und die Unsterblichkeit
Ist ein grosser Gedanke,
Ist des Schweisses der Edlen werth!

Kazinezy türelmetlenül várja, hogy a Wesselényi neve a dicsőség szárnyaira kapjon. Ossian énekeinek fordítása előtt az ő arczképét akarja kiadni, hogy még mielőtt tetteiből ismerhetné az ország, előre fölébredjen iránta a közfigyelem, a mely hatalmas serkentője lehet. Azonban Döbrentei és Cserey Farkas nem helyeslik barátjuknak e szándékát, noha elismerik, hogy Wesselényi már most is megérdemelné e kitüntetést, de bizonyosan azt mondaná, hogy előbb tettekkel akarja megmutatni, mit kíván tőle hazája. S vajjon nem ártana-e „a világ piaczára még ki nem lépett ifjúnak“ e szokatlan magasztalás? Nem támasztana-e irigyeket iránta, holott sokan még azt is fejcsóválva emlegetik, hogy hona határain kívül úgy jelent meg, mint egy kis fejedelem? Még abban is gáncsot keresnek némelyek, hogy Bécsben mindenekkel megkedveltette magát s „jövendő kifejlődésének legszebb reményeit hagyta“.¹ Ez okok megmásították Kazin-

¹ Döbrentei G. levele 1814. decz. 27. és Cserey Farkas levele 1815. jan. 4. U. o. XII. köt. 485. 498. l.

czy szándékát, bár nem minden utógondolat nélkül, mintha attól félt volna, hogy Wesselényiben hamvadni kezd az iránta égő szeretet lángja. Ebben azonban örvedetesen csalódott, midőn 1816-ban őt erdélyi útja alkalmával meglátogató. Most is olyannak lelte, mint mikor az ifjú két évvel azelőtt nála volt Széphalmon. Most is azt ítélhette róla, hogy ő „a minden ifjak legjobbika.”

Az 1816. évben Wesselényi a törvénytudományból tett szigorlatot, s az volt terve, hogy a következő évben Göttingába megy tanulmányait folytatni, és haza jövet átveszi a gazdaság vezetését. A külföldi út elmaradt. A húsz-huszonkét éves ifjú a politikai pályára lépett, s neve esakhamar szokatlan fényt árasztott, a minek senki sem örült igazibb lélekkel, mint az ő atyai barátja, Kazinczy.

DR. VÁCZY JÁNOS.

IRODALMI SZEMLE.

Két új Iliász-fordítás.

Baksay Sándor, Homérosz Iliása. Budapest, a magy. tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata, 1901. 563 l. Ára 6 kor.

Kemenes-Kempf József, Homérosz Iliasa. Budapest, 1902. Lampel R. udv. könyvkereskedés kiadása. XVI+452 lap. Ára 6 kor.

Homérosz aránylag későn vonult be a magyar irodalomba, aránylag későn talált magyar fordítókra. A XVIII. század végén megindult s a XIX. század elején nagy küzdelmeket vívó irodalmi megújulás, a mely az újabb nyugat-európai költők mellett főleg a régi klasszikus költőket tekintette követendő mintaképek gyanánt, belőlük merített inspirációt, — Homérosz tanulmányozására is kedvezően hatott s Voss német Homérosz-fordításának példája és sikere nem egy magyar emberben keltette föl azt a gondolatot, hogy a költő-királyt magyar nyelvre is le kellene fordítani, szélesebb körök számára is hozzáférhetővé kellene tenni. Így jött létre, Kazinczy közvetlen befolyása alatt, az Iliász első magyar fordítása 1821-ben; szerzője Kazinczy barátja, *Vályi Nagy Ferencz* sárospataki tanár volt. E fordításnak a még kevésbé hajlékony nyelv nehézségeivel sokat kellett küzdenie; ezzel szemben *Szabó István* 1853-ban megjelent, második teljes Iliász-fordítása jelentékeny nyelvi előhaladásokat tüntet föl, a mennyiben szerzője a 30-as, 40-es évek költőinek rohamosan finomodó, esinosodó nyelvét gondosan tanulmányozta és felhasználta fordításában. Szabó fordítása csaknem egy félszázadon át versenytárs nélkül állott a magyar irodalomban, míg végre az új század, csaknem egyszerre, két új Iliász-fordítással ajándékozott meg bennünket.

Baksay Sándor, Lucanus Pharsalia-jának pályakoszorúzott fordítója (1869), már éveken át foglalkozott az Iliász fordításával, egyes énekeket fel is olvasott belőle, a 6 első ének fordítását önállóan is kiadta (1897), végre 1901. karácsonyára az egész Iliász-fordítással elkészült. Baksay Iliász-fordítása nem közönséges élvezetet jelent az olvasóra: kevesen tudnak oly szépen magyarul írni, mint ő. Fordításának a zamatos, behizelgően kedves nyelv mellett

másik előnye — s egyúttal a szakemberek részéről legerősebben megtámadt oldala — a modern versmérték; ő ugyanis nem alakhű fordítást nyújt, hanem a hexameter helyett az alexandrinus használja páros rímekkel, s az énekeket négy-, olykor hatsoros versszakokra osztja. Hallatlan merész és megbocsáthatatlan újítás, — mondják a klasszika philologusok. Meglehet, sőt azt is megengedjük, hogy a magyar irodalom nagy, hősi tárgyakkhoz mindig a hexameter használta, s mi mégis dicsekszünk ezzel a fordítással! Általa Homérosz az egész nemzet közkinésévé lesz, míg azelőtt csak a beavatottak, irodalmilag műveltek kis serege olvasta és csodálta. Ha a Baksay fordítását összehasonlítjuk a következő, alakhű és philologiai tekintetben kifogástalan fordítással, látni fogjuk, hogy a hexameter, bármily szép hangzású is a magyar nyelvben, soha nem lesz nálunk népszerűvé, soha nem tagadhatja meg idegen eredetét.

Philologiai tekintetben a Baksay fordítása nem egy gyöngye oldalt tár a kritika elé. Gyakran megrövidíti a szöveget, nem egyszer elfelejt jelentős, sokatmondó jelzőket visszaadni, s az antik fogalmakat és állapotokat itt-ott modern fogalmakkal és állapotokkal cseréli fel. S ennek daczára az olvasó minden gyöngéjét elfelejti, mihelyt nyelve, előadása varázsának átengedi magát.

Kemenes Józsefnél a philologiai érdek az uralkodó. Az ő Iliász-fordítása hosszú, komoly, fáradalmas tanulmányok eredménye. Már 10 év előtt adott ki az Iliász legszebb énekeiből, legmegragadóbb jeleneteiből egy szemelvényt magyar nyelven. Kísérletét a kritika kedvezően fogadta s azóta nemesak mindenütt simított, javított a fordításán, azt tartalmilag, miként nyelvileg lehetőleg szabatosná és széphanzúsává tenni törekedett, hanem közben a még hiányzó énekeket is lefordította s 1902. őszén az egész Iliász fordítását közrebocsátotta.

Kemenes fordításában mindenütt lelkiismeretesen ragaszkodik az eredeti szöveghez: fordításának főerényeül a *hűséget* emelhetjük ki, a hűséget a gondolatokban és kifejezésekben, a hűséget a szellemenben és a hangulatban. Ez a törekvése csaknem mindenütt czélt ér. Csak itt-ott, talán mivel olykor-olykor Homérosz is szundikál, bágyad el a fordító ereje, s ötlük szemünkbe egy-egy érdesebb szó-lás, egy-egy szárazabb, prózaibb kifejezés. S azt sem szívesen látjuk, midőn a versmérték kedvéért, a mi gyakran megtörténik, rövid magánhangzókat megnyújtva használ és megfordítva, s ha a szókat önkényesen átfurmálja. A költői hatás nagy részben oda van, mihelyt a nyelv-n erőszakot követünk el. De másfelől azt is meg kell említenünk, hogy a fordító az alliteratiót is gyakran és sikerrel alkalmazza, hogy az eredetit ezáltal is jobban megközelítse. Egészben véve e fordítás is teljes dicséretet érdemel.

Kemenes függelékekkel is ellátta fordítását, a melyben a főbb mythologiai és archeologiai vonatkozásokat ismerteti. A könyvet

Prellernek 9 képe diszít; nyomása itt-ott gondosabb is lehetne. A mű a „Remekírók képes Könyvtára” című vállalatban jelent meg.

Rácz L.

Az ethika alapelvei.

Lipps T., Die ethischen Grundfragen. Zehn Vorträge. Hamburg und Leipzig. (Voss L.) 1900. 308 lap. Ára 5 márka.

Örvendetes, hogy manapság, bizonyára a sociális kérdés behatása alatt, az erkölcsi élet főbb problémái felé fordul a buzgalom, sőt évről-évre fokozódik azok iránt az érdeklődés. Szerző műve, mely a müncheni felsőbb népiskolai egyesületben tartott előadásából keletkezett, becses adalékokkal szolgál az ethikai problémák megvilágításához. Úgy alakilag, mint tartalmilag szinte mintaszerű előadások azok, a melyekben a gondolatoknak egyszerűsége, világossága és következetessége a megfelelő előadásmóddal párosul. Mint mélyérzésű psychologus nem előre megalkotott rendszerekből magyarázza meg az erkölcsi élet tényeit, sőt inkább az erkölcsi élet tapasztalatai alapján alkotja meg helyes erkölcsi itéleteit és fogalmait. Az ethikában, mint normatív jellegű tudományban a tapasztalati módszer szóaltatja meg a gyakorlati életet mellőző speculativ módszer egyoldalúságaival, sőt félszűzségeivel szemben.

Első előadásában az erkölcsiség lényegéről szóló „bevezető” gondolatai után az *egoismust* és az *altruismust* ismerteti. Élesen vonja meg a népek, korok, állások, felfogások sőt egyének szerint változó „morál” s az „erkölcsiség” között. Az erkölcsiség csak egy lehet, s így annak tudománya, az „ethika” is csak egy, a melynek tárgya az általános érvényű és kötelezettségű morál. Az erkölcsiség általános érvénye „psychologiai tény”, vagyis az önmismeretnek és korántsem a világismeretnek a megoldandó kérdése. Különösen tanulságosak az ő mélyreható és meggyőző fejtegetései az egoismusról s az altruismusról. Az egoismus első-, az altruismus másodrendű. Előbbinek kizárólagos uralma a „fikció”, de azért az egoista motívumok eredeti uralma a primitív embernél s a gyermeknél „természetes” valami. Az egoismus teljes uralma „érzéketlenség, renyheség és gondolatszegénység”.

Második előadásában a *főbb erkölcsi motívumokat s a bünt* ismerteti. Az erkölcsinek lényege a motívumok viszonyán, vagyis rendjén épül föl, s maga az erkölcsi törvény kívánja a rendet. Az erkölcsi törvény — mondja Kant nyomán — „formális” törvény, vagyis formája a mi benső erkölcsi életviszonyainknak. A jó és rossz erkölcsi magaviseletünket meghatározó értékfogalom.

A harmadik előadás a *cselekvőség és érzület*, vagyis az eudämonismus és az utilitarismus egymáshoz való viszonyát fejtegeti. Itt Mill Stuart-al szemben azt vitatja, hogy a hasznosság és a bol-

dogság morálja nem azonosítható, mert a haszon sem azonos a boldogsággal. A boldogság az egyént megnyugtató és boldogító örömezet. Majd ismerteti a cselekvő egyén és a társadalom viszonyához képest az egyéni s a szociális utilitarizmust, s itt is az örömezetet „értékérzetnek“ mondja. A szociális eudamonizmus formája: úgy cselekedjél, hogy az erkölcsi személyiség értékét magadban és másokban emeljed, s ezzel a boldogságot, mint erkölcsileg legfőbb becsű jót munkáljad és előmozdítsad. Az erkölcsi személyiség értéke, alapja minden erkölcsi akaratelhatározásnak és cselekvőségnek, s e személyiség tárgya maga a jó.

A negyedik előadás *az engedelmség s az erkölcsi szabadság*, vagyis az autonómia és a heteronómia egymáshoz való viszonyát fejtegeti. Az erkölcsiség lényege a szabadság, vagyis saját benső törvényünkkel való szabad megegyezés. Az engedelmség csakis az erkölcsi nevelés szolgálatában álló eszköz, a melynek végcélja csakis az erkölcsi szabadság lehet. A miért is a külső engedelmség morálprincipiuma mindenkor erkölcsellenes. A ki megtalálta az erkölcsi szabadságot, önmagát találta meg, s megtalálta az istent. „Az isten sehoh sem jelenti ki magát teljesebben és tökéletesebben, mint az erkölcsileg szabad személyiségben“. Jól esik ilyen előkelő philosophusnál.

Az ötödik előadás *az erkölcsileg helyeset*, vagyis a kötelesség és a hajlam egymáshoz való viszonyát tárgyalja. Itt gyönyörűen fejtegeti a helyes erkölcsi érületet és akaratelhatározást, s helyesen definiálja az erényt aképen, hogy az „derékség és benső életerő“. Ehhez nem elég az erkölcsinek ismerete, hanem annak nemes szándékú és célú akarása, a melyben a nemes indokok, a helyes erkölcsi célok s a szilárd akaratelhatározások a döntők.

A hatodik előadás *a legfőbb erkölcsi normákat és a lelkiismeretet* ismerteti. Erkölcsileg helyesnek föntebb az objektív érvényű és helyes irányú akaratelhatározást mondotta, a minek formulája így hangzik: úgy cselekedjél, hogy benső erkölcsi magaviseletedet tekintve, önmagadhoz mindig következetes lehess, a mihez megint csak mély belátás és szilárd erkölcsi akaratelhatározás szükséges. Ez más szóval kifejezve annyit jelent, hogy erkölcsi magaviseleted mindenkor általános érvényű, azaz mindenkinek erkölcsi tudatában gyökerező legyen. A lelkiismeretet közelebbről az erkölcsileg jogosról és jogtalanról szóló tudatnak mondja, mely, mint ilyen „képeség“ az erkölcsi ítélkezésre. E lelkiismeret fejlődése összes szellemi tehetségeink kifejlődésével halad párhuzamosan. Különbséget ezen potenciális, aktuális és abszolút (Martensen és Luthardt szerint: keresztyén) lelkiismeret között. Utóbbi a maga egész teljességében sehoh sem valósúl. „A teljes lelkiismeretesség az emberi volna a maga objektív eszményi valóságában“.

A hetedik előadás „*a célok rendszeréről*“ szól. Magvas fejte-

getései itt a személyiség feltétlen értékét ismertetik, a mi nem más, mint — Kant szép szavával élve — a méltóság („Würde“). Csak az erkölcsi személyiségnek van méltósága. A fokozott méltóság felségesség. „Nincs felségesebb az erkölcsi személyiségnél s nincs felség az isteni felségen kívül“. Az erkölcsi személyiség véghetetlen becséről szóló tan a keresztyénség műve, bármennyire megtagadják is azt egyes keresztyének. Ugyancsak meggyőzően fejtegeti a szerző, hogy a tudomány és művészet, mint az élet fájának virágai is az erkölcsi czelok világához tartoznak, a melyben hasonlóan a teljes lelkiismeretesség a legfőbb feladat.

A nyolczadik előadás „*a sociális organismusok*“ czíme alatt a család és az állam erkölcsi közösségeit ismerteti. Természetes hivatása az embernek, mint erkölcsi lénynek, élni a családban és az államban, mivel a világtól való elvonulás a kötelességek elől való meghátrálással azonos. Közelebről a házasság „érzéki-erkölcsi nemi viszony“, a melynek létesítője a nemi szeretet. A házasságnak önmagában van erkölcsi értéke és jelentősége. Az államot a jog alkotja s mögötte áll a kényszerítő hatalom. A jog, mint általános norma lép föl s a jogi-normák mind „kényszer-normák“. Az állam, ha kell kényszerrel is, létesíti azokat a feltételeket, a melyek között a szabad erkölcsi személyiség érvényesül. A vallás, a művészet és a tudomány az ő lényege szabad kifejtésének a talaja. Az emberiség erkölcsi magassága a legfőbb törvény és az abszolút jog“.

A kilencedik előadás „*az akarat szabadságáról*“ szól. E kérdésről sokat írtak és még többet beszéltek, a mi csak „művészi zavart“ okozott az ő fogalom meghatározásának. Különösen a tudomány zavarta össze az akarat kérdését. A szabadság nem más, mint akaratunknak az erkölcsi személyiség, annak lényege és cselekvősége által való meghatározottsága. Az akarat szabadsága az erkölcsi személyiség szabadsága által van meghatározva. E szabadság feltétele az erkölcsi beszámításnak és felelősségnek. Az akarat szabadsága tehát önönmagunknak szabadságával azonos, a miért is az ú. n. indeterminista szabadság, mint az esetlegesség szabadsága egy képzelhetetlen non sens. A determinismus, mint a kauzális törvény érvénye az emberi akarást terén, az erkölcsi felelősség feltétele, míg az indeterminismus annak lerontója. Úgy nevezett „választó szabadság“ sehol sincs a világon. Mint látjuk, a szerző determinista gondolkodó, a ki szerint fel nem tételezett és meg nem határozott akarásról szó sem lehet. Az akaratelhatározás mindig a motivumok műve és eredménye. A szerző csak azt nem mondja meg, hogy milyen az indokok és az akaratelhatározás egymástól való függőségi viszonya. Igaza van Lotzenak, hogy a szabadság fogalmával el kell esnie magának az akaratnak is. Egy cselekvőség csak akkor beszámítható, ha a cselekvő egyén lényege és jelleme mellett egyúttal az ő szabad elhatározásának az eredménye. A ki folyton csak az

ő természetének kényszere alatt cselekszik, ép annyira büntetendő, mint az az indeterminista, a ki a maga akarat cselekvősegeit a szélsőlyre és önkényre vezeti vissza“. Egyedül a determinált akarat-szabadság feltétele a *beszámításnak, a felelősségnek és a büntetésnek*, a melyről az utolsó előadás szól.

Szervesen összefüggő magvas fejtegetéseit az ethika alapelveiről a következő mély értelmű gondolatokkal zárja be a tudós szerző: A világon sok a bűn és a fogyatkozás, de van abban sok jó is. Minden pozitív emberi jó s így egy darabja az abszolút jónak, az erkölcsi személyiségnek. Az erkölcsi személyek országa (mint istenország) feltétlen jellegű s így a *világ utolsó alapja szellemi erkölcsi természetű*. Így hát maga az erkölcsi tudat a vallásos hitre vezet, s nincs vallás, mely erkölcsi alapokon ne nyugodnék. Ez alapon Kant szerint is hármas feladata van a bölcséletnek. Arra a kérdésre kell megfelelnie, hogy „mit tudhatunk, mit cselekedhetünk és mit remélhetünk?“ Az első kérdésre csak az lehet a felelet, hogy az utolsó és legfőbb dolgok ismerete lehetetlen. S hogy mit cselekedjünk? Arra a válasz esakis az lehet, hogy a jót, a melynek legfőbb alapelveivel foglalkoznak, épen szerzőnek magvas előadásai. S mit remélhetünk? Nem mást, mint azt a jót, a mely a mi személyes munkásságunk alapján is a világban folytonosan és fokozatosan valósul.

Melegen ajánljuk e tartalmas ethikai előadásokat az ilyen életkérdések iránt érdeklődő művelt közönségünk szíves figyelmébe. Sokat tanulhatunk azokból.

Dr. Szilávik Mátyás.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Erdélyi Muzeumegylet eredete és rendeltetése.

Az Erdélyi Muzeumegylet céljáról és eredeti rendeltetéséről eszmecsere keletkeztén, szükségesnek látszik felújítani az E. M. E. keletkezésének történetét s az alapítók intentioit.

Az E. M. E. tudvalevőleg 1859-ben alakult meg formailag, de az előkészületek és ajánlatok ehez már a múlt század 40-es éveiben megtörténtek, sőt már a XVIII. évszázad folyamán, főképp utolsó tizedében történtek kísérletek rokonzélú társulat alakítására.

Bod Péter, a magyar reformatus egyház nagyérdemű történetírója volt az első, a ki már 1756-ban felvetette egy tudós társaság eszméjét. Ezt követte *Bessenyei György* „Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék-“a (1781-ben.)

II. József császár nemzetipró uralma felébresztette Erdélyben is a nemzeti öntudatot s míg az anyaországban csak tervezgettek:

Erdélyben 1791-ben megalakult a „*Kézírások Társasága*“, melynek főcélja volt a régi történeti emlékek felkutatása és kiadása. A társaság működését azzal kezdte meg, hogy a társaság megbízásából Aranka György 1793 őszén beútaza a Székelyföldet és 1793 nov. 10-én jelentést tett tanulmányútja gazdag eredményéről.¹

Ezt az erdélyi *történelmi* társulatot (melynek neve latinul „Societas Philohistorum Transsilvanica“ volt) nem sokára követte egy *nyelvészeti* társulat: az „*Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*“ megalakulása.

Aranka György „a magyar nyelv művelésére utat készítő társaság nevében“ „mint főtítoknok“ 1794 nov. 10-én felhívást intéz Erdély előbbkelőihez. „Jónak és szükségesnek itéljük — úgymond — addig is, míg egy Országos Társaság állhatna fenn, Erdélyben a nyelv művelésre egy kicsiny, mintegy útkészítő és próbát tevő Társaságotskát formálni“, melynek első feladata lenne a nyelvművelés, aztán „a haza földének, terméseinek, állapotjának, régi és új történeteinek szép, jó kidolgozása“ stb. „A Társaság rendes munkáját szokásos darabokban egymás után adja ki . . . s esztendőnként egy Naplókönyvet . . . és Kalendariumot tészen közönségessé“.

Kiadványai tervrajzába felvette a „nyelv-mestereket, szótárokat, régi és új magyar könyveket, kézírásokat, hazai történetének kútfejeit, krónikáit“ stb.

A társaságba belépésre öt n. forint volt az évi díj.¹

A Társaság gróf Bánfi György főkormányzó elnöksége alatt, Aranka György kir. táblai bíró titkársága mellett megkezdette működését s „Munkáinak első darabja“ megjelent Szébenben 1796-ban 8-adr.

Üléseit Maros-Vásárhelyt tartotta, a hol Teleki Sámuel kanzellár s Aranka György a társaság éltető lelkei mellett a királyi tábla közelében legbuzgóbb tagjai éltek és működtek. Itt számolt be Aranka a XXVII-ik ülésen 1797 szept. 4- és 5-én második útazásáról Erdélyben, melyet a Magyar Nyelvmívelő Társaság érdekében tett.² Az általa itt felsorolt erdélyi régi nyelv- és történeti emlékek között még most (száz év múltán!) is nem egy kiadatlan; egy része azóta örökre el is pusztult, pl. Benkő József nagybecsű kéziratgyűjteménye Nagy-Enyed pusztulásakor 1849-ben.

*

Midőn ennek a tudományos törekvésnek emlékezetét Vass József 1854-ben az „Új Magyar Muzeum“ lapjain „Adalékok Erdély kiadatlan magyar történetíróihoz“ cz. a. felújítja, ezt teszi hozzá: „ha valaha, most kell nemzeti életünk múltjának emlékei után kettőzött szorgalommal látunk, miután derék Benkőnek ily nemű gazdag gyűjteményét a nagyenyedi Bethlen-féle könyvtárral egyetemben, a

¹ „Erdélyi útazás, régi kéziratok ügyében“ Uj Magyar Muzeum 1854. 403. lap.

felzaklatott vadság szemünk láttára felemészttette . . . E szép hazában *gr. Mikó* Imre ó exciája, *gr. Lázár* Miklós, *Nagy* Elek, *Mike* Sándor, *Krizsa* János, *Kövári* László oly nevek, melyek szebb remények édes érzetét keltik fel a honfi kebelben a szendergő történeti emlékek kiaknázása és közvagyonná tétele iránt. „Három gazdag birtokosát emlitem még fel Erdély történeti kincseinek: *gr. Kemény* József ő ngát, mélt. *Kovács* István s *Tunyogi* tanár urakat. A tudomány nem oly csilár, melynek fénye setét sírboltok barna ívein ömlik el. Fel tehát Erdély! Neked szól Berzsényink szelleme: Áldozz!”³

Vass József „kegyesrendi áldozár“, kolozsvári kath. lyceumi tanár eme lelkes felhívása, melyben feléleszti a félszázad előtti erdélyi nyelv- és történelmi társaság emlékét és felhívja névleg is Erdély tudósait a munkára s az erdélyi társadalmat az anyagi áldozatra, vetette fel újra az ötvenes években azt az eszmét, a mely az Erdélyi Muzeumegylet megalakulására vezetett. Az általa apostrophált férfiak alakították meg, élükön gróf *Mikó* Imrével, a ki az új társulat elnöke lett s *gr. Lázár* Miklóssal, ki alelnökké választott, s az első választmányban többnyire benne vannak a fennebbi nevek viselői. — Az első pályamunka, melyet az Erdélyi Muzeumegylet a Haynald-díjjal jutalmazva kiadott, épen *Vass* József: Erdély a rómaiak alatt ez. műve volt.

Az „*Erdélyi Muzeumegylet*“ tehát méltán tekinthető a XVIII. sz. végi erdélyi történelmi társulat, az u. n. „*Kézírások Társasága*“ és az „*Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*“ szellemi örökösének.

*

A XVIII. század végi és XIX. századi erdélyi tudományos társaságok között eltelt fél század sem múlt el a nélkül, hogy az erdélyi tudománykedvelő és művelő hazafiak ne érezték volna hiányát és szükségét hasonló czélú közművelődési intézetnek.

A mit Aranka György kezdett, de áldozatkészség és részvétlenség hiányában felvirágoztatni nem tudott, *Döbrentei Gábor* kísérlette meg új életre kelteni.

„Csakugyan 1819-ben *Döbrentei Gábor* tervdolgozata nyomán *Teleki Pál* és *Kemény Miklós* grófok elnökségük alatt az egyesület megint új életet nyert, s a pénztár évi jövedelme 3000 forintra már fel is ment vala, de tagjai további felsőbb rendeletig eloszlottak“ — mondja *Pálfi János* az 1841/43 -iki országgyűlésen.⁴

Döbrentei már előbb, 1814-ben megindított egy irodalmi folyóiratot: „*Erdélyi Muzéum*“ cím alatt, melyből tíz kötet jelent

¹ Ld. a felhívást „*Erdélyi Muzeum*“ 1903. évf. 536. l.

² Ld. *Új Magyar Muzeum* 1854. 411. l.

³ *Új Magyar Muzeum* 1854. 424. l.

⁴ Beszédtár, záradékul az 1841/42-iki országgyűlési jegyzőkönyvhöz. 3. kötet, 502 lap.

meg. Tartalma szépirodalmi és tudományos. Ebben mintegy a mi „Erdélyi Múzeum“-unk őseit tiszteljük. A történelmi traditio kegyelete vezette ugyanis az E. M. E. bölcseleti, nyelv- és történelmi szakosztályát arra, hogy *kiadványait* 1892-ben, midőn folyóiratunk havonként megjelenése elhatározottat, „Erdélyi Múzeum“-nak nevezte el.

És itt nem lesz fölösleges megjegyezni, hogy *Múzeum* alatt a mi irodalmi nyelvszokásunk a multban nem értett csupán muzeumi gyűjteményt, vagy „tár“-t, hanem a szellemi termékek tárházát, nevezetesen a tudományos folyóiratokat is nevezgette *muzeum*-nak.

Erre vall nemcsak a Döbrentei „Erdélyi Múzeum“-a (a mely semmi muzeumi gyűjteménnyel nem volt kapcsolatban), hanem ezt igazolja az első magyar tud. folyóirat, az 1788-ban megindult „Magyar (Kassai) Múzeum“; a Szemere Pál folyóírata a „Muzarion“ (az „Élet és Literatura“ folytatása 1833-ban) s a Toldy Ferencz által 1853-ban megindított „Új Magyar Múzeum“.

Ennek megfelelőleg az „Erdélyi Muzeumegylet“ alapítói sem értettek a *muzeumegylet* neve alatt oly intézetet, mely csupán muzeumi ügyekkel foglalkozzék, hanem muzeummal kapcsolatos irodalmi és tudományos közművelődési társulatot.

II.

A míg Erdélyben ez első kísérletek történtek közművelődési intézetek alapítására, a XVIII. század végén és a XIX. elején: az anyaországban gr. Széchenyi Ferencz 1802-ben a Nemzeti Múzeum, gr. Széchenyi István 1825-ben a M. Tud. Akadémia alapját vetette meg.

Erdélyben már előbb keletkeztek közkönyvtárak és gyűjtemények. Az elsőt báró *Bruckenthal Sámuel* állította Nagy-Szebenben. A másodikat *gróf Batthyáni Ignác*z erdélyi r. k. püspök Gyulafehérvárt. A harmadikat *gr. Teleki Sámuel* kancellár szintén a XVIII. sz. végén Marosvásárhelyt.

Ezeknek a példájára *gr. Kemény József* történetíró szintén közzélrta szánta gerendi nagy könyvtárát és levéltárát (1837-ben). Úgy szintén *gr. Kemény Sámuel* is a magáét (1840). Küküllő vármegye gyűlésén 1841. febr. 24-én bejelentették, hogy gyűjteményeiket a legközelebbi országgyűlésen felajánlják egy Kolozsvárt állítandó Nemzeti Múzeum alapjául. A jó példát *gróf Gyulai Lajos* is követte ásványtára felajánlásával. A magyar vármegyék Kolozsvármegye felhívására útasították követeket, hogy pártolják a múzeum-alapítást közköltésén.

Nagyajtai *Kovács István* a gróf Kemény József történetíró munkatársa¹ 1842-ben röpíratot írt „Az erdélyi magyar nemzeti

¹ Együtt szerkesztették „Erdélyország Történelmi Tárá“-t.

muzeum ügyében“ (Kolozsvárt, 1842.), melyben fejtegeti a muzeum-alapítás célját és várható előnyeit.

Azt mondja egyebek közt:

„Museummal kapcsolatban tudománykedvelő hazafiakból társulat alakulna: *Erdély különböző tekintetben ismertetésére Kolozsvárott magyar folyóiratot megindítandó s időszakonként kiadandó*“. A Múzeum állításával meg volnának az eszközök a tudományos munkálkodásra s „tudományszerető hazámiai között többen találtatnának . . . *ama folyóiratot munkáikkal elősegíteni*“. „A Múzeumból sajtó útján az egész hazára kiáradandó hasznokat reménylek“. ¹

Az 1841/43-iki erdélyi országgyűlés tárgyalván a muzeum-alapítás kérdését, *Zeyk József* Dobokamegye követe 1842. jun. 21-én főczélul tüzi ki, hogy „a hazában létező kitűnő talentumok tudományosan kiműveltessenek, kikről, mint fénypontokról terjedjen a világosság . . . de . . . könyvtár és museumok nélkül tudományos művelődés vagy éppen nem lehet, vagy felette nehéz . . . Ilynemű közintézetek felállítására elkerülhetetlen“. Az alap megvan, miután a két gróf Kemény „litteráturai dús kincseiket e célra a haza közhasználatára ajánlják“. Indítványozza „egy könyvtárnak és museumnak Kolozsvárt országos költségen leendő felállítását“.

Pálfi János (Küküllőmegye követe) „egy akadémiának és gazdasági egyesületnek alapítását“ indítványozza, a muzeummal kapcsolatba tétetve, hogy egyesült működésük a szellemi és anyagi fejlődést és jólétet hathatósan mozdítsák elő.“

Br. Apor József (Háromszék követe) a tudományok művelésére hívatott muzeum mellett, egy „politechnicum institutum“ felállítását is óhajtja.

A hármias indítvány „azon hozzáadással útasított a rendszeres bizottmányhoz, hogy ez mind a pénzekről, mind a felállítás módjáról tervet készítsen“. ²

Az országgyűlés lelkesedése, melylyel a felvetett eszmét magáévá tette, nem volt elegendő arra, hogy az eszmét meg is valósítsa. A bekövetkezett nagy politikai átalakulás hullámai egyelőre elborították a muzeum eszméjét is.

III.

A szabadságharcz lezajlása után bekövetkezett politikai elnyomatás korszakában a tudomány és irodalom művelése lett vezéreszméje a leglelkesebb hazafiaknak. „Illetékesebb munkatért ez idő szerént cselekvésre nem találtam“ írja Mikó Imre gróf az általa szerkesztett és kiadott „Erdélyi Történelmi Adatok“ I. k. előszavá-

¹ Lásd 26—27 lap.

² Az 1841/42. országgyűlés „Beszédtára“-ban III. k. 498—504 l.

ban Kolozsvárt 1855-ben. „Lelkem örömét nemzetem történeteiben keresem . . . Irodalmunk legjövődúsabb, legtermékenyebb része a hazai történet“. „Elhatároztam magamban, hogy a mi napjai még életemnek hátra vannak . . . mindazt székely nemzetem s Erdély hazám hajdankori történeteihöz szükséges anyagoknak, történeti kútfőknek és emlékeknek gyűjtésére és sajtó útján közzétételére szenteljem“. Felveszi tehát a munkálkodás fonalát ott, a hol az elejtett, midőn „a Nyelvmívelő Társaságnak e század második tizedében megszűnésével tudományos egünk elborult“ s a történeti kútfők kiadására későbbi kezdeményezések is megszűntek. Megindítja történelmi kiadványait.

Az „Erdélyi Történelmi Adatok“ IV-ik kötetét már az időközben megalakult az *Erdélyi Muzeumegyesület* adja ki, mint „Új folyam I. kötetét“ 1862-ben.

Ez a tény és Mikó Imre az alapító előszava megfejti és eldönti azt a kérdést, a mit az alapszabályok úgy sem hagynak kétségben, hogy az Erdélyi Muzeumegylet csak muzeum-fentartó, vagy egyúttal tudományt terjesztő, könyveket kiadó és irodalmi egyesület gyanánt alakított-e? a mit némelyek legújabbban kétségbe vonni igyekeznek.

Mikó Imre ezt mondja említett előszavában:

„Hozzám 4—5 felkért ügybarát csatlakozott; a muzeumnak 40—50 szakértő egyén ajánlotta fel szolgálatát. Ezek engem arra a meggyőződésre bírtak, hogy vállalatomnak ezentúl nálamnál jobb folytatója lehet a Muzeumegyesület, melynek már is oly gazdag történelmi kézírattára, *rendes történelmi szakosztálya* van stb. Ime annak oka, hogy a hazai közönség az eddig általam szerkesztett és kiadott „*Erdélyi Történelmi Adatok*“ kezei közt levő IV-ik kötetét az *Erdélyi Muzeumegyesülettől* — annak derék könyvtárnoka (Szabó Károly) által szerkesztve — veszi. *Minék én további folytatását és évenkénti gyarapodását lelkemből óhajtom*“.

Ime, az E. M. E. Évkönyvei mellett könyvkiadással, történelmi gyűjtemény kiadásával kezdi tudományos működését, a mit nem tehetne, ha az alapítók előtt csak u. n. „muzealis“, nem pedig széleskörű tudományos czél lebegett volna.

Az Erdélyi Muzeumegylet 1859. végén megalakulván, az alakító közgyűlésen Mikó Imre felvetette és megmagyarázta, hogy „Mi a cél, a mire törekszünk?“ Az értelmesedés, a tudomány és műveltség terjesztése; „a tudományosságna egy új templomot alkotni egyesületi úton,“ „*az erők versenye egyedül az irodalmi térre szorult* s így a Muzeumok és tudományos irányú egyesületek szükségesebbekké, mint valaha.“

A művelendő tudományok ágairól szólván, külön méltatást nyernek a megnyitóban: „a természettudományok, mathesis, mechanika, technika“ majd „a tudomány külföldi nemzeti ágai, a minők:

a haza közéletének, történetének, földíratának, természeti jelességeinek ismerete". „Mindezt — úgymond — csak muzeum és tudományos munkásság útján lehet elérnünk“.

„A muzeumi gyűjtemények, az intézei személyzet és *választottsági munkálatok* a hazának, történeti földrajzi, statistikai, úgy természetrajzi, földtani és műipari ismertetését s lehető nagy körben terjesztését tárgyazván . . . nekünk ezekre nagy szükségünk van; különösen a haza multjának ismeretére“ stb. „*Ismernünk kell a haza népeinek, egykori alkotmányának, kormányrendszerének, iparának, tudományos és irodalmi fejlődésének történetét. . . És ezt csak a Múzeum és Muzeumegyesület közös munkássága által érhetjük el*“.

Az alapítók előtt tehát kettős cél lebegett: a muzeum megalakítása és a tudományok, főképp a *honismeret* művelése.

Világosan kifejezik ezt az alapszabályok is, nevezetesen a

6. §. A muzeummal kapcsolatban a honismeret és az erre vonatkozó tudományok iránti kedv élesztésére *munkál az egylet az által*, hogy:

a) Azon választmányi üléseken kívül (lásd a 44. §-t), melyekben a muzeum anyagi ügyei intézettek, tartatni fognak olyan választmányi ülések is, melyeknek tárgyai lesznek főleg a *honismeretre vonatkozó tudományokból értekezletek és felolvasások*.

b) *Működéseinek eredményeit havi, akár kötetlen füzetben, vagy évkönyvekben teszi közzé.*

c) Mihelyt anyagi ereje engedi, honismeretre vonatkozó *tudományos pályakérdéseket tűz ki, honismeretet terjesztő tudományos munkák kiadását segíti*, tagjainak a honismeret érdekében, akár az egylet megbízása következtében tett *buvárlatait* díjazza.

7. §. Az egylet az általa művelendő tudományok sorából a theológiát és politikát merőben kirekeszti, ezekre vonatkozó kérdéseket sem tanácskozásai-ban felmerülni, sem munkálataiba belévegyülni nem enged.

IV.

Az E. M. E. történetében új korszak kezdődött akkor, midőn 1872. őszén a kolozsvári Ferencz József kir. tud.-egyetem megnyílt. Az Erdélyi Muzeumegylet egyengette ennek az útját s az ő gazdag tudományos gyűjteményei nagyban hozzájárultak az egyetem létesítéséhez. Az állam ekkor szerződést kötött a Muzeumegylettel, mely szerint az egylet gyűjteményeit az egyetem használatára engedte át; az állam viszont a gyűjtemények használatáért évi 5000 forint fizetésére kötelezte magát. Ez a szerződés az egylet szervezetében is beható változást idézett elő.

A tud.-egyetemmel való eme kapcsolat következtében az egyesület tudományos működése is gyarapodott s ez az egylet szervezetének és az alapszabályoknak módosítását vonta maga után. Az egylet ugyanis a tudományos működés intenzívebbé tétele végett két szakosztályt létesített saját kebelében, melyeknek feladata lett a tudományos munkásság intézése. Az 1883-iki közgyűlésen módosított alapszabály szerint:

1. §. „Az egylet célja a Kolozsvárt létesített és a m. kir. Ferencz József tudományegyetemmel kapcsolatban álló országos muzeum fentartása és tovább fejlesztése, a tudományok művelése és a magyar tudományosság terjesztése.“

Míg az 1859. alapszabályban az áll, hogy „4. §. a muzeum-egylet magának semmi tudós társasági rangot vagy tekintélyt nem fog követelni stb.“, addig az 1869-ben, majd 1883-iki módosított alapszabály kimondja, hogy

„4. §. Az egylet muzeuma és tudományos működése által igyekszik a hazai tudományos törekvéseket előmozdítani“ stb.

Megváltozott főképp a tudományos működésre vonatkozó szakasz, mely az 1883. alapszabálymódosítás szerint:

6. §. A muzeummal kapcsolatban különösen a honismeret és az erre vonatkozó tudományok iránti kedv élesztésére és művelésére munkál az egylet az által, hogy

a) Kebelében tudományos szakosztályokat állít fel, egyelőre a következő szakosztályt:

I. Orvos-Természettudományi } szakosztályokat.

II. Bölcsészeti-, nyelv- és történelmi }

b) Szakosztályainak tudományos működését saját kiadványaiban közrebocsátja stb.

*

Ime az E. M. E. céljának, alapításának és fejlődésének rövid foglalata eleitől mostanáig.

Gróf Mikó Imre emlékszobra leleplezése alkalmával 1889 jun. 10-én ünnepet ült az E. M. E. s az akkori titkár „visszapillantást“ olvasott fel s adott ki az „Emlékkönyv“-ben az első 30 év működéséről. Ebben egyebek közt ezeket mondja:

„Tudomány ápolása, fejlesztése és terjesztése kellett hogy legyen annak az egyesületnek a célja, a mely muzeum alapítására és állandósítására alakult“. (19. l.) „A tudományos cél kifejezést nyert az erdélyi *honisme* tág jelentésű szóban. A művelendő tudományszakok sorozatából kifejezetten csak a theologia és politika voltak kizárva . . . Megígérte az egylet a maga alapszabályában, hogy tudományos működése eredményeit kiadványokban közzé fogja tenni“ . . .

„A megalakult egylet azonnal hozzá is fogott a tudományos munkához. Megkezdte a gyűjtemények rendezését és gyarapítását, másfelől megtartotta az igazgató-választmány az alapszabály értelmében a maga tudományos üléseit és egyidejűleg hozzálátott az irodalmi működéshez is“. (25. l.)

Ezeknek eredménye az említett Erdélyi Tört. Adatokon kívül a 6 kötet *Évkönyv* (szerk. Brassai); Erdély a rómaiak alatt *Vass Józseftől*; a E. M. E. naptára 1863-ra; az E. M. E. évi tudósításai 1866—69.; az „Erdélyi Muzeum“ havi folyóirata 1874—82. szerk. Finály Henrik; az E. M. E. Évkönyve 1874—78; az „Altenberger

Codex“; s a szakosztályok külön kiadványai: az „Erdélyi Múzeum“ 20 évfolyama s az Orvos-Természettud. Értesítő 25 kötete.

„Az irodalmi működés különös lendületet vett — írja Finály — 1872. óta, a mikor az egyetem felállítása egyszerre annyi tudományos munkaerőt hozott, a mely tudott is, akart is dolgozni“. (45. l.)

Ez tette szükségessé a külön szakosztályok szervezését, bár „szakosztályai voltak az egyletnek már első alakulása óta, de a szakosztályok csak a tudományos üléseken tartott előadások tartalmára nézve voltak különválva“. (26. l.)

Finály Henrik, a ki az egyletnek megalakításában eleitől fogva haláláig titkára volt, eléggé classikus *korona-tanú* (gróf Mikó Imre az alapító elnök mellett) arra nézve, hogy mi volt az E. M. E. eredeti célja és rendeltelése. *Múzeum alapítás, fejlesztés, tudományos és irodalmi munkálkodás!*

A muzeumi tárak nem különálló öncélből alapítottak, hanem épen eszközeiül a magasabb célnak, a tudományos működésnek.

Az alapítványok természete meg nem engedi, sem erkölcsileg, sem jogilag, hogy azok egy(bre fordíttassanak, mint a mire tétettek.

A szakosztályok megszüntetése s a tudományos működés megszorítása egyenlő volna az egyesület feloszlásával. Pedig ha ilyen egyesület nem volna, teremtenünk kellene inkább, mintsen a meglévőt szélnek eresztani.

Az egyetem rohamos fejlődése mellett az egyesületet is inkább fejleszteni, mintsem lefejezni kell.

Mikó Imre jeligéje lebegjen előttünk: Peragit tranquilla protestas, quod violenta nequit.

Szádeczky Lajos.

Nagyszombati Márton verse Dózsa György korából.

Fraknói Vilmos a Magyar Könyvszemle 1880. évi folyamában¹ adta hírül, hogy a kopenhágai királyi könyvtárban Martinus Thyrnavinusnak egy Magyarország főuraihoz intézett verse van, mely Bécsben 1522-ben vagy 1523-ban kis 4rétű 24 levelen jelent meg s a kopenhágainál több példánya nem ismeretes. Fraknói ebben tévedett, mert a nemzeti muzeumnak szintén van Thyrnavinusa² és gróf Apponyi Sándor is szerzett egy példányt a Sunderland-könyvtárból. A tudós főúr maga figyelmeztet,³ hogy Hormayr és Mednyánszky szerint⁴ a Jankovich-féle gyűjteményben is képviselve van „a régi korszak ez a nem épen jelentéktelen költője, a ki meg-

¹ 1800. 281—3. l.

² Szabó K. Régi Magyar Könyvtár, III/1. 255. sz.

³ Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. I. 135.

⁴ Taschenbuch, 1821. 335. l. V. ö Mayer, Wiens Buchdruckergesch. I. 48.

érdemelné, hogy jobban ismerjük¹. Azonban most is csak annyit tudunk róla, hogy 1522-ben benedekrendi szerzetes² és pedig 1528³ és 1533 közt³ a kolozsmonostori benedekrendi konvent apátja volt. Egygyel több ok, hogy Nagyszombati Mártonnal — a hogy humanista nevét, Martinus Thyrnavinust, vagy M. de Thyraut fordítani merem,⁴ az Erdélyi Múzeumban foglalkozunk vele.

Az „Opusculum ad regni Hungariae Proceres“ czímlapján az a 12 distichon áll, a melylyel tisztelendő Nagyszombati Mártonnak az Alsó-Pannonia nemes főrendjeihez a törökök ellen harezra buzditó elegiai verseit a rhaetiumi *Faber* Ulrik üdvözölte. Magát a munkát Nagyszombati Márton benedekrendi szerzetes *Szalkay* László egri püspöknek, Lajos király kancellárjának ajánlotta, a kit azért magasztal, mert majdnem minden lakomájánál vannak tudós vendégei, a tudományok tanárai, a kiket bőkezűségével és jóakarásával gyámolít; ő maga pedig megannyi gondja közt sem feledkezik meg irodalmi tanulmányairól s történelmi olvasmányokra is mindig marad ideje. Érdemei közé sorolja, hogy emelkedését, nagy méltóságát nem szüleinek, nem öröklött vére nemességének, hanem, „a hogy mondják“, vitézségének, erényeinek köszönheti.

Az egész elegia három könyvben buzditja a főrendeket, hogy háborút indítsanak a török ellen. Idáig is az ő vészes lanyhaságuk okozta, hogy a török uralom egyre terjedhetett, s már (1521. aug. 29-én) az ország legfontosabb végvárát, Nándorfehérvárt is hatalmába keríthette. Elmondja, milyen dicső volt egykor a magyar s elkesergi, Mátyás után milyen rohamosan hanyatlott. Különösen élénk színekkel festi az 1514. évi Dózsa-féle kuruczvilágots ez volt az oka, hogy (más példányt akkor még nem ismervén) az idevonatkozó versek lemásoltatására megkértem C. Bruun urat, a kopenhágai könyvtár igazgatóját, ki a legnagyobb udvariassággal tett eleget kívánságomnak. Másolatban azonnal megküldte a folio d4—de leveleken levő verseket, a melyekre tehát már hivatkozhattam is „Dózsa György és forradalma“ czímmel 1883-ban kiadott könyvemben. Most érdemesnek tartom ezt a részt magyarra fordítani, hogy tölem telhetőleg némi irodalmi emléket emeljek a derék szerzetesnek, a kivel idáig jóformán senki sem törődött.

Igaz, hogy már Fraknoi ítélete szerint sines e műnek nagy

¹ Könyvének az Opusculumnak ajánlata szerint.

² Esterházy János gróf az Archaeol. Közl. 1865. évi VII. kötete 2. füzetében. Mind ő, mind Fraknoi hivatkozik Jakab Eleknek a M. Akad. Ért. 1865. évi folyamában megjelent cikkére. Megvallom, én ezt nem találtam meg s Jakab Elek életrajzában Szinnyi (Magyar Irók. V.) sem említi.

³ Rupp, Magyarorsz. helyr. tört. III. 225.

⁴ Szinnyi (Magyar Irók) valószínűleg Thyrnavinus néven veszi föl, mert nem említi Nagyszombati néven. Wurzbach (Biogr. Lex.) egyáltalán hallgat róla.

értéke. „Bizonyos technikai ügyesség, a klasszikai minták formáinak utánzása: egyedüli érdemük.“ Talán ez is elvesz az én gyarló fordításomban. De nem veszhet el egészen az a szellem, mely ezt a hazafias költeményt sugalta s a mely kibékít bennünket a versnek minden egyéb fogyatkozásával.

Márton szerzetes versének ez a része így hangzik:

*

A rózsás nap ezerre menő évig ragyogott fenn
 És öt százada múlt már, hogy a szüzanya szült
 S kétszerezesen hétszer járult a december ezekhez,
 A hogy az erdőség lombja sötétleni kezd.
 Künn a mezőkön enyelgve fuvalnak az enyhe zefirek
 S harmat csillog a rét szép, puha, zöld füvein.
 Fegyveresen kezdett őrvöngeni most a parasztnép
 És a nehéz munkát hagyva: csatázni akart.
 Még csak eszébe se jut, hogy a földet szántsa, bevesse
 S lomha ígás ökrét hajtsa, terelje megint,
 Vagy hogy a szőlőjét idejébe' kinyissa, kapálja
 ...s hogy a zöld legelőn fölvegye nyája magát.
 Ekkortájban a nép uralomra sovárgra csupánésak:
 Zsákmányolni, kemény harcra sietni akart.
 Erre a czélra kaszájából kardot kalapált és
 Fölhasznált mindent: vasboronát, ekevat.
 Pajzsot, rettenetes bárdot, sisakot szerzett be,
 Háromnyüstű bőr vértzetet, nyilakat,
 Szép, ragyogó szablyát és rozsdás harczi szekerczét --
 S mindent a mivel a népeket ölni szokás.
 Elpusztítja a falvakat, ólakat, istállókat, a kertet
 S mind, mi az országnak haszna, előnye vala
 Esztelenül kirabol kápolnát, templomot egyben,
 Illatozó oltárt, isteni szent helyeket.
 Nem szégyelte a szüzi szemérmert sérteni a nép,
 Bántva apáczákat és a szüzek csapatát.
 Tisztelet, isteni jog, szeretet, kegyelet, ragyogó hit
 Nem tarthatta fel a rettenetes tömeget.
 Némelyeket békóba, kemény lánczokba szorított
 És sokat így hajtott, s vitt el a harczaiba.
 Ím, a paraszthead imígy szállott ki a nyílt csatatérre;
 Táborra, a mit ütött, nem kicsi helyre szorult.
 Számos erősséget csakis ostrommal vehetett be;
 Vulcan' nem sebesebb, Mars sem olyan szigorú.
 Válogatás nélkül nyakazatt, vágott le akárkit:
 Polgárt, püspököt és jámbor, igaz papokat,
 Szerzetesekkel együtt a szüléket, az özvegyeket s a
 Szolgai embereket, városi férfiakat.
 Itt ezeket vértől csepegő kard élivel ölte,
 Ott azokat hajító dárda teríti le mind.
 Vas pengéje a belső részeket éri emennél,
 Annál a szívet, a torkot, a vállat, a főt.
 Megszenesítve karót, ráhúzza emennek a testét
 S lábszárát, kezeit tépi ki annak amott.

Pentheusos módon¹ szaggatja diribre-darabra ;
 Belső részeit így tépdesi és ereit.
 A nyomorúlt testről hullottak a cseppek özönnel
 És valamennyi kebel bánatos és szomorú.
 Rettenetes mindenhol a lárma, a trombita hangja
 És egyes helyeken dörva csaták tüze ég.
 Mint mikor erdőkben fölhasan a kürtnek a hangja
 És a serény csapat úgy kergeti a vadakat,
 Majd a vadászobeket kurjantva uszítja reájuk,
 Hogy lefüleljék mind őneki áldozatúl.
 Emberi vér festette pirosra a szörnnyü karókat,
 Nyársakat, a szomorú háboru zord jeleit.
 Rémfüldözve veszik körül a nagyurak; szívök elhal,
 Féltőkben mégis mind komolyak, daczosak.
 Már erejét veszté a nemesség; és a királyság
 Legjava elgyöngült; fegyverek áldozata.
 A tágas legelőn a leszúrt holttestek özönnel;
 Színültig vérrel volt tele mind a folyam.
 Elvesznek sokan; akkor veszi Telegdy az éltét,
 Miklós² püspök is és vélök egész sereg úr.
 Mit ha ezúttal írásomban felhozni akarnék,
 Megmondom hamarább, mennyi a hyblai méz,
 Mennyi hal él a Tiszában, mennyi dalos madarunk van,
 Mennyi nagyobb nemzet élhet a föld kerekén.
 Hadd mondják el az írók, költők mindezeket, kik
 Tollukkal mindről képesek írni nekünk.
 Én a fagyos vértől merevült szívemmel ezuttal
 Meg nem fújhatom a kürtöt, a tárogatót.³
 A törököt szintén ingerli a préda reménye
 És pusztítani jön távoli házatokat;
 Országokra tör és várost, várat bevesz; immár
 Nemzetségektől úriadót követel.
 Mert az a rögtöni édes vágy tölté meg a keblét,
 Hogy szrnnyü módon hajtsa igába e hont;
 Azt a gonosz révet csak azért foglalta el épen
 És csak azért vágyott rontani útatokat
 Hogy hamarább megtörje az ősi erényeket és hogy
 Hozna reátok vést, fegyvereket, sebeket
 Most emléket emelt a jövőndő hareznak azonnal
 És a szokott módon cselte vete hallgatagon.
 Rajtatok ő sokszor töltötte haragja dühét és
 Rágott ajka, foga, — szája meg egyre szidott;
 Ámde ti nem bajlódtok az ország gondjaival, — nem
 Látszik az arcotokon félelem, oh, ti vakok!
 Nem gondoltok az országgal, se pedig magatokkal;
 Fondorlat, csel, bűn nyűgzi le szíveteket.
 Ámde eszében tartja a dús föld fosztogatója,
 Mennyi a sáfrány ott, mennyi a vas, meg a só,
 Mennyi ezüst terem és ólom, réz, sárgaszínü ércz,

¹ Pentheus thebain királyt rajongó anyja a bacchansnök segítségével tépte szét.

² Csáky Miklós, csanádi.

³ Itten egyszerre átugrik a török hódítás kezdetére, Nándorfehérvár „révének“ elfoglalására s az ebből származó veszedelmekre.

Mennyi esatornás kert, mennyi a vízben a hal!
 Íziben és valamennyit erővel akarja magának:
 Kész átdöfni azért kebleteket mielőbb;
 Kész vértől csepegő dárdával is ölni az undok;
 Koppja, dorong, füttykös mind az ölésre való!
 Anyyira megveti a ezélt nagy, gonosz indulatában,
 Hogy minden fegyver jó, mivel ártani tud;
 Elvakulásában zsákmányra hevíti a bosszú
 S gyűlöletet szomjaz hűtelenül, cselesen.
 Elbizakodva merész, ki bűnökben jött a világra
 S most véres lobogót hord örömet a keze.
 A magyaroknak földje minő rosز dolgokat ért meg,
 Mennyi siralmas közbánata volt a minap!

*

Eddig tart a költeménynek Dózsa Györgyre és korára vonatkozó része. Egy volt tanítványom, Wagner János a napokban azt írta nekem, hogy „a temesközi csodaszép mezőkön, azokon a tájakon, hol valamikor a vitéz Dózsa György életének utolsó akkordjai lejátszódtak, oly virágot fakaszt ezentúl a tavasz, melyet a füvek ismerője“ az én nevemmel fog megjelölni. A Magyar Botanikai Lapokban le is írta az új búzavirág-keverékfajt, a Centaurea Márkianát. A sok mezei virág közt, a mely Nagyszombati Mártonnak, Dózsa egyik legrégebb költőjének, ismeretlen sírját borítja valahol, hadd jelezze kegyeletünket immár ez a szerény Centaurea Márkiana is.

Márki Sándor.

A „Magyar nemzeti címerek“-ről Csoma József nagyérdekű könyvet írt, mely az Akadémia kiadásában jelent meg. (A Magyar Nemzetiségek a XIV. század közepéig III. kötet, III. fele). Előszavában megjegyzi, hogy csak azok tarthatók nemzeti címereknek, melyek a „de genere“ kifejezés korából, tehát a XIII—XIV. századból maradtak reánk. Nemzeti címet 200-an felül ismerünk, nemzeti címert 29-et. Csergheő Géza kezdte ezeket összeállítani Karácsonyi János „A magyar nemzeti címerek a XIV. század közepéig“ pályanyertes munkája heraldikai kiegészítésével, de kora halála miatt nem végezhette el. Az Akadémia tört. bizottsága aztán Csoma Józsefre bízta, a ki több mint másfél évtizede óta foglalkozott ugyan ezen tárgygyal. Csoma József szépen oldotta meg feladatát, nagy nyereségére elhanyagolt heraldikánknak. Az ismertett címerek a következő nemzeti címerekéi: az Aba, Ajka, Ajtony, Ákos, Aposz, Balog, Balog-Semjén, Bárca, Becse, Bél, Bogáth-Radván, Boksa, Bór-Kalán, Borics, Bors, Bő, Buzád-Hahold, Csák-Csanád, Csolt, Csór, Divék, Dorozsma, Geregen, Gütkeled, Gyóvád, Győr, Hamva, Héder, Hermann, Hunt-Pázmán, Igmán, Ják, Kán, Kaplyon, Káta, Katisz, Kemén, Kökényes-Rajnáld, Liponuk, Lőrente, Ludán, Miskócz, Monoszló, Nádasd, Igmánd, Osl, Örösúr, Pécz, Póki, Ráthold, Sala-

mon, Szalók, Szemere, Szenté-Mágócs, Tekele, Tétény, Tomaj, Tyukod, Vaja, Vezekény, Zsidó nemzetség. A czímermagyarázatokat Csoma képekkel, pecsétrajzokkal illusztrálja, majd a végén színes czímerképeket mellékel mindenikről. A nagybecsű szép munka igen nagy nyeresége elhanyagolt heraldikánknak, melynek Csoma mély tudományától még sok gyarapodását reméljük.

A Rákóczi zarándoklat irodalmi téren is meghozta a maga örvendetes gyümölcsét. Két önálló könyv jelent meg róla, illetőleg Konstantinápolyról. Az egyik *Rónaky Kálmán* dr. (pécsi árvaszéki ülnök) könyve *Törökországban* cz. a., mely dióhéjban (32 lapon 11 képpel) meleg hangon színes képet nyújt Konstantinápolyról. A másik dr. *Szentesi Tóth Kálmán* munkája: „*Zarándok út Rákóczi sírjához*“ rendszeres útleírás és történelmi összefoglalása a hazafias zarándoklatnak (93 l. 16 képpel). Mindkét könyvet képes illusztrációk teszik még érdekesebbé. A képek részint Szádeczky Lajos „Konstantinápoly és magyar emlékei“ művéből kölesönözvék, részint más, eredeti fölvételek után készültek. Törökországba utazóknak melegen ajánlhatjuk. Az előbbi Pécssett, az utóbbi Karezagon jelent meg.

„**Az irodalomtörténet módszerei**“—ről *Dézi Lajos* tollából nagyszabásúnak mutatkozó munka I. része jelent meg, nem rég, „Bevezetés az irodalomtörténetbe“ mellék cím alatt. Nálunk e téren eddig alig történnén valami, Dézi munkája hézagpótló lesz. Az első könyv az alapfogalmakat magyarázza meg; a második az irodalomtörténet módszerének történeti fejlődését tárgyalja, az irodalmi kritika kezdetétől Görögországban, Aristophanes, Platon, Aristoteles műveinek beható ismertetésével. A sokat ígérő kezdet után nagy érdeklődéssel várhatják az irodalom barátai a munka többi részét. (Budapest, 1904. 8-adr. 108 l. Kiadja Ráth Mór. Ára 2 kor.)

A székely nyelvjárások buzgó kutatója és jeles ismeretelője *Horger Antal* brassai főrelisk. tanár újabb adalékokkal gazdagította tanulmányai eddigi eredményeit, megírván Szováta vidéke nyelvjárásai sajátosságát a Nyelvőrben, mely különnyomatban is megjelent a Simonyi által szerkesztett Nyelvészeti füzetekben.

Török nyelvemlékekről a XIV. század végéig cz. a. tartotta *Thury József* székfoglaló értekezését az Akadémiában. Főképp az 1390-ik évből való Iszkendernámét tárgyalja részletesen, a mely Nagy Sándorról szóló költemény. A legrégebb ó-török nyelvemlékek tudvalevőleg a Jeniszej és Orkhon folyók vidékén található rovásbetűs sziklafeliratok a VII. és VIII. századból, melyeket *Thomsen* dán tudós fedezett fel és *Radloff* orosz tudós fejtett meg. Ezek az ó-török (ujgur) nyelvű feliratok magyar nyelvészeti szempontból is igen érdekesek, mert sok szavunknak a megfelelő párját megtaláljuk rajtuk, pl. *apa* = apa, *barim* = barom, *batur* = bátor, *erdem* = férfiaság, érdem, *erig* = erő, *kök* = kék, *öd* = idő, *sau* = só, *törü* = törvény, *üg* =

anya, *ügem* = anyám. Ismerteti aztán a turkesztáni XI. sz. *Kudatku bilik*-et; ujjur-török nyelvű. Majd más középzásiai nyelvemlékeket a XII—XIV. századból. A mai Oroszország déli részéről a kipesaki khánság területéről a „*Persicum et Comanicum alphabet*“-et, mely az olasz költő, Petrarca ajándékként jutott a velencei sz. Márk templom könyvtárába, mely a Krimben lakott kúnoknak nyelvét ismerteti (gr. Kuun Géza adta ki a M. T. Akadémiánál). Majd Kis-Ázsia földéről hat szeldsuk török nyelvemléket ismertet a XIV. századból. Végül az Egyiptomban írt török nyelvemlékekről szól. Thury József e nyelvemlékek ismertetésével nagy szolgálatot tett a nyelvészetnek s egyuttal sok tanulság származik abból a történelem számára is.

Giskra, különös tekintettel Abaújmegyére ez. a. dr. *Tóth Szabó* Pál sok tekintetben nagyon érdekes értekezést írt és adott ki a M. T. Akadémia tört. értekezései sorozatában. A hussziták hírhedt vezérének és csapatainak rakonezátlanságai elevenednek meg előttünk e lapokról, főképp azok, melyeket Abaúj területén, Kassa vidékén, mely hadműveleteik alapja volt, elkövettek. A pártviszályok Albert halálától Mátyás trónra jutásáig kedvező alkalmúl szolgáltak e rabló hadaknak a zavarban való halászásra, a mit ezek jól fel is használtak, mindaddig, mígnem Mátyás erős keze megfékezte őket, és Giskra 1462-ben meg nem hódolt Mátyásnak.

A magyar birodalom története. *Acsády* Ignác munkájának, melynek első kötetét tetszéssel fogadta a sajtó és közönség, tizenkét új füzete jelent meg. Ezek (22—23) a II. Ulászló megválasztásától a II. Rákóczi Ferencz felkeléseig terjedő időszakot tárgyalják, ugyanazzal a módszerrel, mely a munka első kötetében nyilvánult. Az események ez új füzetekben is kulturtörténeti háttérből alakulnak ki és keretükben a nemzet minden rétege képviselve van. *Acsády* munkájának ebben a második részében, eredeti felfogással rajzolja a Szapolyaiak korát. Ez az időszak történelmünk leghomályosabb, tudományosan legkevésbé tisztázott korszakai közé tartozik, sőt a mit tudunk róla, azt is főleg egyoldalú kutfőkéből tudjuk. Úgy, hogy csak éles szem tud a szándékos ferdtítés és leplezgetés sűrű fátyolán áthatolni. *Acsády* művének előadásába a nemzet olyan rétegeit is bevonja, melyekre eddig vajmi kevés figyelmet fordítottak. Mint az első kötetben, úgy a most megjelent füzetekben is hatásosan domborítja ki, hogy ezt a nemzetet a benne kialakult néposztályok összesége tartotta fenn, hogy dicsőségében épen olyan része van a földmivelő jobbágyoknak, az ipar és kereskedelem úttörőinek és felvirágoztatóinak, mint a kard vitézeinek. Az újabb füzetek kiállítása szintén fényes és hogy a szöveget szebbnél szebb és tanulságos illusztrációk díszítik. Egy-egy füzet ára 60 fillér, kiadjuk az Athenaeum.

ÚJ KÖNYVEK.

Dr. Bárány Gerő: Carmen miserabile (Különlenyomat az Új Magyar Szemléből). Budapest, 1904. 8-adrét 36 l. Ára 1 k. 20 fill.

Ballagi Géza, Az 1848: 20. törvényezikk a történelem világnál. Irta —. Budapest, 1903. Politzer Zsigmond és fia. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 23 l. (Különlenyomat a „Protestáns Szemle“ 1903. évi 8-ik füzetéből.)

Bölöny László (Nagybölöni). A nagybölöni Bölöny család története. Irta és kiadta —. Kézirat gyanán 100 példányban. Kolozsvár, 1903. 8-r. VIII, 332, 116 l.

Osoma József: Magyar nemzetiégi czimerek (A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. k. 2-ik fele). Kiadja a M. T. Akadémia. Budapest, 1903. 8 adrét 172 l. és VIII tábla színes czímerképpel és 80 pecsét- és czímerképpel.

Cserépf József, Határidőszámítás a rómaiaknál. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1903. Franklin-társ. kny. 8-r. 23 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVIII. köt. 6. sz.) Ára 40 fill.

Décsi Lajos: Bevezetés az irodalomtörténetbe. Az irodalomtörténet módszerei. I. rész. Budapest (Ráth Mór) 1904. 8-adrét. 108 lap. Ára 2 kor.

Erdélyi Lajos, Horger Antal, Szenkő Aladár: Nyelvjárási tanulmányok (Nyelvészeti füzetek 13. Különnyomat a Magyar Nyelvőről). Budapest, 1904. 8-adrét 46 l. Ára 1 k. 50 fill.

Dr. Finály Gábor: A Limes Dacicus és a pogojuri földvár (Különnyomat az Archaeologiai Értesítőből). Budapest, 1904. 4-edrét 7 lap.

Horger Antal: A barezasági magyar községek története (Különnyomat a Tanulmányok és javaslatok a hétfalusi csángók helyzetének javítása iránt“ cz. munkából). Brassó, kis 8-adrét 21 l.

Jászy Viktor, A pragmatica sanctio és a házi törvények Irta —. (Felolv. a Magyar Jogász-egylet 1902. május 3-iki ülésén). Budapest, 1902. Franklinterület kny. 8-r. 61 l. (Magyar jogász-egyleti értekezések, XXV. köt. 1 fűz.) Ára 1 kor.

Jurkovich Emil, II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza és Besztercebánya. Besztercebánya, 1903. Machold Fülöp kny. Nagy 8-r. V, 315 l. Ára 4 kor.

Kazinczy Ferencz levelezése. (K. F. összes művei. Harmadik osztály.) A m. tud. Akadémia irodalomtört. bizottsága megbízásából közléteszi Váczy János. Tizenharmadik köt. 1815. júl. 1—1816. febr. 29. Budapest, 1903. A m. tud. Akadémia kiadása. Athenaeum kny. 8-r. XXXVI, 603 l. Ára 10 kor.

Meliorisz Béla dr.: Wartburgi Emlékek (Különnyomat az Eperjesi Lapok 1903. évfolyamából). Eperjesen, 1903. Kis 8-adrét 17 lap.

Meliorisz Béla dr.: Gondolatok (az Eperjesi Lapok 1901. évfolyamból). Eperjesen, 1903. Kis 8-adrét 20 l.

Dr. Pauler Ákos: Az ismeret elméleti kategóriák problémája. (Értekezések a bölcséleti tudományok köréből; kiadja a M. Tud. Akadémia III. k. 5. sz.) Budapest, 1904. 8-adr. 128 l.

Rónay Kálmán dr.: Törökországban. Lenyomat a „Mecsek-egyesület“ Évkönyvéből. Pécs, 1904. Kis 8-adrét 32 l. 11 képpel.

Dr. Szlávik: Zur neuesten Litteratur der Philosophie in Ungarn (Különnyomat a „Zeitschrift für Philosophie“ 113 k.). Lipcse, 8-adr. 7 l.

Szentesi Tóth Kálmán dr.: Zarándok út Rákóczi sírjához, 16 szövegképpel. Karczag, 1904. 8-adrét 93 l.

Dr. Tóth-Szabó Pál, Giskra, különös tekintettel Abaujmegyére. (Értekezések a Tört. Tud. köréből. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia XIX. k. 10. sz.) Budapest, 1903. 8-adr. 68 l. Ára 1 kor. 20 fill.

Thúry József: Török nyelvemlékek a XIV. század végeig. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből; kiadja a M. T. Akadémia.) Budapest 1903. 8-adrét 52 l. Ára 1. kor.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

Az E. M. E. ig.-választmánya márcz. hó első felében három ülést tartott (2-án, 6-án és 12-én) részben a közgyűlés előkészítése s a költségvetés megállapítása végett, részben az alapszabályok megváltoztatása czéljából dr. *Apáthy István* és társai által benyújtott tervezet megvitatása czéljából.

Az új alapszabálytervezet főczélja az leendett, hogy az E. M. E. eddigi szervezetét megváltoztassa, a szakosztályokat s kiadványaikat megszüntesse s az eddigi széleskörű tudományos és irodalmi munkásságot a gyűjteményes táruk kebelében új kiadványokkal a táruk ismertetésére korlátozza.

Az ig.-választmány az új tervezetet elvileg megvitatván, azt 16 szavazattal 9 ellenében mellőzni határozta s az alapszabályok revideálására a régi alapon, bizottságot küldött ki, a mely javaslatait a májusi ig.-választm. ülésre fogja elkészíteni.

A közgyűlés márcz. 20-án d. e. 9 órakor lesz az egyetem disztermében.